

3. fejezet

Kettős kontingencia

I.

Az a fogalom, amely ennek a fejezetnek a címét viseli, átvezet a szociális rendszerek elmélethez. A kettős kontingencia fogalma a *Cselekvés általános elmélete felé*¹ címmel megjelent gyűjteményes kötet „Általános megállapítások” című részének prominens helyén található meg, amely programszerűen kívánja bevezetni az általános elmélet kifejtését a társadalomtudományokba. Eleddig ez a fogalom és ezzel együtt az alapjául szolgáló problémakonstelláció nem kapta meg az őt megillető figyelmet.²

¹ A szerkesztők Talcott Parsons és Edward Shils, Cambridge, Mass., 1953, 3–29. (16). A megfogalmazás így hangzik: „Az interakció inherens módon tartalmaz egy kettős kontingenciát. Egyrészt ego kielégülése függ az elérhető alternatívák közti választásától. Másrészt viszont alter reakciója függ ego szelekciójától, és egy hasonló szelekcióból fog eredni alter oldalán. Emiatt a kettős kontingencia miatt a kommunikáció, amely a kulturális minták előzetes befogadása, nem létezhet a sajátos szituációk partikularitásának e két általánosítása nélkül (melyek soha sem azonosak ego és alter számára) és az értelem stabilitása nélkül, melyet csak a két fél által megfigyelt „társalgások” biztosíthatnak.” Ebben a megfogalmazásban, amely a szociális dimenzió problémájából indul ki, az általánosítás a tárgyi dimenzióban lévő probléma számára és a stabilitás az idődimenzió problémája számára áll fenn. Egy későbbi megfogalmazás a szociális reflexivitás problémáját is bekapcsolja a vizsgálódásba: „Az interakció elemzésének két döntő vonatkozási pontja van: 1. egyrészt minden aktor *egyszerre* cselekvő és az orientáció tárgya *mind* saját maga számára, *mind pedig* másoknak; 2. másrészt pedig cselekvőként saját magához és másokhoz is orientálódik, tárgyként pedig értelemmel bír mind saját maga, mind pedig mások számára *minden* lényeges módon vagy aspektusban. (...) Ezekből a premisszákból levezethető az interakció kettős kontingenciájának alapvető tétele. A megcélzott kimenet nemcsak attól függ – mint ahogy az izoláltan viselkedő egységek, az állatok vagy az emberek esetében –, hogy a cselekvők sikeresen megismerik és manipulálják a környezeti tárgyakat, hanem, mivel az interakcióba bevont legfontosabb tárgyak szintén cselekszenek, szintén függ azok intervenciós interakciójától az események során” (Talcott Parsons: Interaction: *Social Interaction. International Encyclopedia of the Social Sciences*. 7. kötet. New York, 1968, 429–441 (436). Egy további kidolgozáshoz lásd mindenekelőtt James Olds: *The Growth and Structure of Motives: Psychological Studies in the Theory of Action*. Glencoe Ill., 1956.

² Lásd mindenekelőtt Solomon E. Asch: A Perspective on Social Psychology. In Sigmund Koch (szerk.): *Psychologie*. 3. kötet. New York, 1959, 363–383; továbbá Alfred Kuhn: *The Logic of Social Systems*. San Francisco, 1974, 140 (kölsönös kontingencia, de csak mint

Ez nem utolsósorban érvényes magának Parsonsnak a későbbi munkáira is.³ Éppen ezért kell pontosan tanulmányoznunk ezt a fogalomalkotást, hogy megismerhessük, milyen viszonyban áll az eddig tárgyalt teoretikus konstellációkkal. És azt fogjuk látni, hogy újra visszatér minden: rendszer, komplexitás, önreferencia, értelem.

Parsons abból indul ki, hogy egyetlen cselekvés sem valósulhat meg, ha alter attól teszi függővé a cselekedetét, hogy miképpen cselekszik ego, és hogy ego a maga viselkedését hozzá akarja-e kapcsolni alterhez. A tiszta, önreferenciális meghatározás kidolgozott körkörössége meghatározatlanul hagyja a cselekvést, meghatározhatatlanná teszi azt. Tehát nem pusztá viselkedésegyeztetésről, nem különböző aktorok érdekeinek és intencióinak koordinálásáról, sokkal inkább a szociális cselekvés lehetőségének az alapfeltételéről van szó. A kettős kontingencia szóban forgó problémájának megoldása nélkül nem valósulhat meg semmilyen cselekvés, hiszen hiányzik a meghatározás lehetősége. Ezért foglalja be Parsons a kettős kontingencia problémáját a cselekvés *fogalmába*, jóllehet olyan módon, hogy a cselekvés elengedhetetlen ismertetőjegyének tartja a konszenzusfeltétellel egybekötött normatív orientálódást. Ehhez kapcsolja a négyfunkciós sémát.

Az ebben az elképzelésben található elmélethozadékról nem szabad könnyelműen elfeledkezni. Már csak ezért is fontos rögzíteni, hogy Parsons felfogása nyilvánvalóan meghaladja az egyszerű konformitás vagy koordinációs elméleteket. Rögzítjük: a kettős kontingencia problémája a cselekvés lehetőségének feltételeihez tartozik, és hogy ebből fakadóan a cselekvésrendszerek elemei, nevezetesen a cselekvések, csak ezekben a rendszerekben és csak a kettős kontingencia problémájának megoldásán keresztül szerveződhetnek meg.⁴ Annál fontosabb tehát, hogy a kettős kontingencia *problémájának* felismerésétől a probléma *megoldására* irányuló elképzelésekig megteendő lépést körültekintően hajtsuk végre, mert ezután a mi útjaink, illetve Parsons útjai elválhatnak egymástól.

Parsons, amint arra már utaltunk, egy feltételezett (de valójában megfelelőképpen elfedett) értékconszenzusban látta a megoldást, vagyis egy általánosan osztott normatív orientálásban, egy „közös szimbolikus rendszer”-ben, amely mint afféle „kód”, normatív karakterrel rendelkezik. Ez a javaslat, elmélettörténetileg nézve, egy átmeneti időszakban fogalmazódott meg. A század első felének szociológiájával egyetemben feltételezte, hogy minden társadalom kultúrát hagy örökül, és ebből fakadóan minden társadalmi szituáció mindenkor kultúrával találja magát szembe. Ebben a kulturális örökségben, vagyis a múltban, találhatóak azok a hosszan tartó struktúrák, amelyek újra és újra lehetővé teszik a

a szociális interakció különös esete, amely Kuhn szerint az egyoldalú kontingencia esetén is méltó a „szociális” jelzőre).

³ Ehhez Niklas Luhmann: *Generalized Media and the Problem of Contingency*. In Jan J. Loubser és mások (szerk.): *Exploration in General Theory in Social Science: Essays in Honor of Talcott Parsons*. 2. kötet. New York, 1976, 507–532.

⁴ Itt egyúttal az a hely is jelölve van, amely lehetővé teszi, hogy a további analíziseket az autopoietikus rendszerek vázlatának a segítségével lehessen véghezvinni. Erre lentebb még visszatérünk. Vö. 167.

szociális rendet. Ennek megfelelően a szociális rend problémája nem is annyira a politikai uralom problémája, hanem a szocializációé. Az interpenetráció fogalma, ahogyan ezt Parsons alkalmazza, éppen ezt az aspektust foglalja szabályba. De ezzel a probléma kiindulópontja csak visszacsúszott a múltba. Ekkor az ember még mindig deviáns szocializációként szándékszik felfogni szociokulturális evolúciót, a szociális rendszerek konstitúciója ugyan elvben egy már mindig is meglévő kulturális kódhoz kötött, noha éppen ennek kellene megmagyaráznia a szóban forgó kód keletkezését és funkcióját is.

De a kettős kontingencia formulája egyúttal, az immanens körkörössége révén, a tradicionális elméleten túlra utal, és valami újat ígér. Nem kényszerít arra, hogy a kettős kontingencia problémáját kizárólag a már meglévő konszenzusban, tehát kizárólag a szociális dimenzióban keressük. Funkcionális ekvivalensekkel szolgál, például ilyen az idődimenzió. Alter, eleinte, egy még nem világos szituációban, mintegy próbálkozásképpen határozza meg a viselkedését. Barátságos pillantással kezdi, egy gesztussal, egy ajándékkal – és kívár, hogy vajon egyáltalán miképpen fogadja ego a javasolt helyzetdefiníciót. Ezután minden erre következő lépés ennek a kezdetnek a fényében egy kontingenciát redukáló cselekvéssel, egy meghatározó effektussal történik – legyen ez pozitív vagy negatív. Erre még vissza fogunk térni.

A parsonsi elmélet problémakereteinek kiszélesítésével az elmélet egyúttal erősebben nyílik meg a véletleneknek. Csatlakozhatunk az általános rendszerelmélet „zajból létrejövő rendezettség” (*order from noise*) elvéhez.⁵ Egyáltalán nincs szükség már rögzített értékconsenzusra, a kettős kontingencia problémája (értsd: az üres, zárt, meghatározhatatlan önreferencia) éppenséggel a véletlenekre tapad, véletlenérzékennyé tesz, és ha nem adott semmilyen értékconsenzus, az ember ezt is kitalálná. A rendszer keletkezik, etsi non daretur Deus (még ha Isten nem is létezne).

Ez az átorientálás további korrektúrákat követel meg a parsonsi elmélet kiinduló megfogalmazásain. Parsons (egy nem pontosan meghatározott értelemben) a cselekvésszubjektumokra gondolt, akik önmaguk által meghatározott (nem csak: természet adta) szükségletekkel lépnek egymással kapcsolatba, és szükségleteik kielégítésében egymástól függenek. Ez a problémafelfogás mégis támadási felületeket hagy. Meg kell kérdeznünk, voltaképpen mik is azok az alternek és egónak elnevezett cselekvésszubjektumok (cselekvők, aktorok), ha az, ami bennük „szervezet” (később: viselkedésrendszer) és „személyiség”, először csak a cselekvésrendszerben fog differenciálódni, tehát nem adott előzetesen a rendszerben. És még azt is meg kell kérdeznünk, hogyan kell értelmezni a kontingenciát, ha minden meghatározott rend mégis először a kettős kontingencia alapján jön létre.

Hogy választ kapjunk erre a kérdésre, legelőször is áthelyezzük a kettős kontingencia problémáját az általánosabb elméletszintekre, és ezeken a szinteken

⁵ Vö. Heinz von Foerster: On Self-Organizing Systems and Their Environments. In Marshall C. Yovits – Scott Cameron (szerk.): *Self-Organizing Systems*. Oxford, 1960, 31–48.

kezeljük a szerveződést és az értelemrealizálódás folyamatát. Ezt követően, amint arra már az előző fejezetben utaltunk, egőről és alterről az értelemmeghatározás nyitott potenciáljára való tekintettel lehet beszélni, amely annak, aki ezt önmagán átéli vagy a másikon megtapasztalja, mindig horizont formájában adott. A kettős kontingencia problémája virtuálisan mindig jelen van, mihelyt adott egy értelmet megélő pszichikai rendszer. Ez fókuszátlanul kíséri az összes átélést, ameddig az egy másik személyre vagy egy szociális rendszerre vonatkozik, melynek szabad választást tulajdonítunk. Ez majd a viselkedésegyeztetetés problémájaként aktualizálódik. Aktualizáló alkalmat azok a konkrét, valóságos pszichikai rendszerek vagy nyomok (például írás) kínálnak, amelyeket az efféle rendszerek hátrahagynak. A kettős kontingencia aktuálissá válásához mégsem elegendő a találkozás egyszerű ténye; a kettős kontingencia motiváló problémájára (és ezáltal: szociális rendszerek szerveződésére) csak akkor kerül sor, ha ezeket a rendszereket specifikus módon éli meg, illetve kezeli az ember: nevezetesen mint végtelenül nyitottat, mint olyat, ami alapjaiban vonja ki magát az értelemmeghatározás lehetőségének külső megragadása alól. Ezért a speciális terminológia: ego és alter, illetve alter ego. Ezzel együtt az ego és alter fogalmaknak nyitva kell tartaniuk azt a kérdést, hogy vajon pszichikai vagy szociális rendszerekről van-e szó, és hogy ezek a rendszerek megfelelnek-e az értelem meghatározott eljárásainak, vagy pedig nem.

Ennek megfelelően kell továbbfejlesztenünk a kontingencia fogalmát, tudniillik vissza kell vezetnünk annak eredeti, modálteoretikus felfogására. A fogalomra a szükségszerűség és a lehetetlen kizárása révén lehet szert tenni. Az a valami kontingens, ami se nem szükségszerű, se nem lehetetlen; ami tehát úgy, ahogyan van (volt, lesz), lenni tud, de másképpen is lehet.⁶ Ezáltal a fogalom az adottat (megtapasztaltat, elvártat, elgondoltat, elképzeltet) lehetséges másképplétre való tekintettel jelöli meg; a tárgyakat a lehetséges átváltozások horizontjában nevezi meg. A kontingens előfeltételezi a világot, így nem a lehetségest nevezi meg egyáltalán, hanem azt, ami a realitásból kiindulva másképpen is lehet. Mostanában ebben az értelemben beszélnek a reális életvilág „lehetséges világ”-airól.⁷ Ennek

⁶ Történetileg ez a fogalomértelmezés Arisztotelészig nyúlik vissza. A nagyszámú logikai-történeti kutatásból lásd például Storrs McCall: *Aristotle's Modal Syllogisms*. Amsterdam, 1963, főleg a 66 skk.; A. P. Brogan: *Aristotle's Logic of Statements about Contingency*. *Mind*, 76 (1967), 49–61; Albrecht Becker-Freyseng: *Die Vorgeschichte des philosophischen Terminus „contingens“: Eine Untersuchung über die Bedeutung von „contingere“ bei Boethius und ihr Verhältnis zu den Aristotelischen Möglichkeitsbegriffen*. Heidelberg, 1938; Hans Barth: *Philosophie der Erscheinung*. 1. kötet. Bazel, 1947, 326 skk.; Guy Jalbert: *Nécessité et Contingence chez saint Thomas d'Aquin et chez ses prédécesseurs*. Ottawa, 1961; Celestino Solaguren: *Contingencia y creación en la filosofía de Duns Escoto*. *Verdad y Vida*, 24 (1966), 55–100; Heinrich Schepers: *Möglichkeit und Kontingenz: Zur Geschichte der philosophischen Terminologie vor Leibniz*. Torino, 1963; uő: *Zum Problem der Kontingenz bei Leibniz: Die beste der möglichen Welten*. In *Collegium Philosophicum: Studien J. Ritter zum 60. Geburtstag*. Bazel–Stuttgart, 1965, 326–350.

⁷ Így például Nikolas Rescher: *Topics in Philosophical Logic*. Dordrecht, 1968, főleg a 229 skk.; Jon Elster: *Logic and Society: Contradictions and Possible Worlds*. Chichester, 1978.

a világnak a realitása tehát a kontingencia fogalmában mint a lehetséges lét első és felcserélhetetlen feltételeként előfeltételeződik.

A kettős kontingenciának, a Parsonsszal szemben módosított értelmében, kettős kihatása is van. Egyrészt lehetővé teszi egy sajátos *világdimenzió* differenciálódását a szociálisan különböző értelem perspektívák számára (szociális dimenzió), valamint lehetővé teszi a sajátos *cselekvésrendszerek* differenciálódását, nevezetesen a szociális rendszereket. Ennek megfelelően minden értelmén úgy közelíthető meg a szociális mint az azonos értelműség vagy a felfogásbeli perspektívák diszkrpanciájának problémája. Egyúttal ez egy speciális indítóok azon cselekvések szelektív összehangolására a rendszerben, amelyek képesek különböztetni magukat a környezetüktől. A parsonsi elméletfelfogáson végrehajtott módosítással kibékíthetők lesznek egymással a fenomenológia és rendszerelmélet, az értelemanalízis és rendszer/környezet elemzések. Ennek persze még további kidolgozásra van szüksége, amelynek meg kell haladnia a Parsons-féle ábrázolás absztrakciós szintjét.

II.

A kettős kontingencia problémájának megfogalmazása oda vezet, hogy mindkét oldalon, egóként és alterként, az embereket, a szubjektumokat, az individuumokat, a személyeket mint teljesen konkretizált egzisztenciákat kell elképzelni. Ez se nem teljesen hamis, se nem teljesen igaz. A kettős kontingencia teorémája arra szolgál, hogy az efféle túlságosan is kompakt premisszákat megszüntesse. Ez persze csak akkor történhet meg, ha felkínálunk valamit ennek pótlására. Ennek a problematikának a lényegei részét áthelyezzük az „interpenetrációról” szóló fejezetbe. Jelenleg csak néhány – a teoretikus előnyökre vonatkozó – megvilágító megjegyzés látszik szükségesnek, amelyeket ezzel a megszüntető folyamattal szeretnénk elérni.

Mindenekelőtt attól a tradicionális elképzeléstől kell búcsút vennünk, amely a kettős kontingencia problémáját (még ha azt nem is így nevezi), olyan fogalmakkal igyekszik megoldani, mint „kölcsonhatás”, „tükröződés”, a „perspektívák kölcsönössége” vagy a teljesítmények reciprocitása. A keresett egységet a különbségek szimmetrikus összekapcsolásának egy fajtájában látták. Ennek megfelelően a szociálist mint individuumok közötti kapcsolatot gondolták el, és ezzel együtt azt is gondolni kellett, hogy az individuumok nem szűnhetnek meg anélkül, hogy a kapcsolat megszűnne. Ez az elképzelés lassan és úgyszólván észrevétlenül vált inadekváttá, éspedig azon keresztül, hogy egyre inkább hangsúlyozódott a perspektívák önszelektivitása és a szemben álló fél felfoghatatlansága. Végezetül az összes ilyen fajtájú szimmetriamodell összeűződik a komplexitás és a szükségszerű-szelektív komplexitásredukció problémáján, amely mindenkor rendszerintern/önreferenciálisan vezérelt.

Ha tükröződésről beszélünk, akkor egy bizonyos fogalmi kiterjedtségben még azzal is számolhatunk, hogy a tükrök, amelyek kölcsönösen visszatükröződnek, megnagyobbítanak, vagy lekicsinyítenek, vagy egyéb módon torzítanak, vagyis

mindenképpen játékba hoznak egy „szubjektív” komponenst. A metafora mégis abban a mértékben lesz inadekvát, amilyen mértékben növekszik az önmagára vonatkozó szelekció. És mindenekelőtt akkor lesz inadekvát, ha még azt is megfontoljuk, hogy a ferde tükör nem tudja együtt tükrözni (míterfaßt) a másik tükör torzítását. Ez azt jelenti: ha átvisszük ezt a metaforát az önreferenciálisan zárt rendszerek kapcsolatának szintjeire, ez egyszerűen megszűnik. A tükrök széttörnek. E metafora hiányában nem gondolhatunk a perspektívák kölcsönösségére sem, és ezzel elesik a kölcsönösen anticipálódó („célteletett”) kölcsönhatás feltevése is. Röviden: kérdéses lesz, hogy miképpen tudjuk még egyáltalán elgondolni annak a kapcsolatnak az egységét, amely összefűzi az önreferenciális rendszereket. A kapcsolat maga válik a komplexitások redukciójává. De ez azt jelenti: ezt a kapcsolatot emergens rendszerként kell elgondolni.

Ugyan más okokból kifolyólag, de éppoly kevésbé meggyőző a „szimbolikus interakcionalizmus” is. Ez az elméletirányzat alter egót kontingens cselekvőként építi be az egóba, és – teljes joggal – a szimbólumhasználatban lévő közvetítési folyamatot figyeli. De a problémát csak az interakció egyik oldalán kezeli, feltételezve, hogy a másik oldalon is ugyanaz a helyzet. Az interakcionalizmus úgyszólván csak egy megfelezett kettős kontingenciával foglalkozik, és ebből fakadóan megmarad cselekvéseméletnek. Ugyanis a szociális rendszerek csak azáltal jönnek létre (és csakis azáltal), hogy *mindkét* partner megtapasztalja a *kettős* kontingenciát, és hogy az efféle szituáció meghatározatlansága, mindkét partner *vonatkozásában*, *minden* megvalósuló aktivitásnak struktúráképző jelentést ad. Ezt pedig nem ragadhatjuk meg a cselekvés alapfogalmával.

A szociális rendszerek elméletének kontextusában, amelyek a kettős kontingencia problémafogalmára épültek, világosabban tekintetbe lehet venni a szociális és a pszichikai rendszerek differenciálódását. A kettős kontingencia problémája bizonyosan megköveteli – hogy a kommunikáció egyáltalán mozgásba lendülhessen – a kölcsönös megfigyelés minimális mértékét és a megalapozott elvárások ismeretéhez szükséges minimális mértékét. Egyúttal az ilyen szituáció komplexitásán keresztül ki van zárva, hogy a partnerek egymást kölcsönösen tökéletesen megértsék, jóllehet a rendszerlefordítás összes variációjából mindenképpen megért valamennyit a maga módján. A szokásos szociológiai nyelven ezt azzal tudnánk kifejezni, hogy a kölcsönös ismeret ama foka, amelyet a szociális rendszer reprodukciója megkövetel, egy variábilis valami, amely rendszertől rendszerrig különböző mértékben aktualizálódik, s amely a szociális rendszer típusával variálódik, és ennyiben függ a szociokulturális fejlődés folyamán keletkezett rendszersokféleségtől is. Tehát a szociális rendszerek „perszonalizálásának” különböző formáit és fokait kell tekintetbe vennünk (illetve egy analóg variabilitást, ha egónál és alternél nem pszichikai, hanem szociális rendszerekről van szó). Ez az individuumok vagy aktorok olyan szubsztancializált formáiról való lemondást jelenti, amelyek meghatározott tulajdonságok hordozóiként biztosítják a szociális rendszerek kialakítását. Ehelyett a szociális rendszerek szintjéről kiindulva azt a kérdést tesszük fel, hogy vajon a partnereknek milyen mértékben kell egymást megérteni tudniuk ahhoz, hogy képesek legyenek kommunikálni.

Azokat a pszichikai rendszereket, amelyeket más pszichikai rendszerek vagy szociális rendszerek figyelnek meg, *személyeknek* nevezzük. A személyiségrendszer fogalma ennek megfelelően egy olyan fogalom, amely egy megfigyelői perspektívát involvál, amelynél ki kell zárni az önmegfigyelést (önperszonalizációt). Mivel feltételezhetjük, hogy a pszichikai rendszerek minden elmélete egy megfigyelői perspektívát aktualizál, a pszichikai és a perszonális rendszerekről mint csaknem ugyanolyan értelműekről beszélhetünk. Mégis fontos marad a fogalmi megkülönböztetés, mert a személy fogalmával a megfigyelő számára a relevancia erősebben jut kifejeződésre. Ezért nem a szociális rendszerek „pszichizálásáról”, hanem „perszonalizálásáról” beszélünk, amikor arról van szó, hogy a partnerek perszonális attribúcióihoz kapcsolódó kommunikatív szociális rendszerek reprodukciójának függőségét kifejezésre akarjuk juttatni.

Egy további, hasonlóképpen terminológiai probléma szintén nagyon nehezen oldható meg a meghonosodott, hétköznapi módon értett kifejezésekkel. Egy termékeny analízis számára itt is elengedhetetlen a több világosság és a több fogalmi differenciálás, legalábbis annál több, mint amennyit a szociológusok szokás szerint sejtene. Ahhoz az aléptményhez, amely a kettős kontingencia teoreimájában előfeltételezett, egymásnak nem átlátható és egymással nem kalkulálható, magas komplexitású értelmet felhasználó rendszerek tartoznak. Ezek vagy pszichikai, vagy szociális rendszerek lehetnek. Ideiglenesen el kell tekintenünk ezek különbségeitől, és ezért a továbbiakban „fekete doboz”-ról beszélünk.⁸ A kettős kontingencia alaphelyzete ezt követően egyszerű: két fekete doboz olyan helyzetbe kerül, hogy bármilyen véletlen alapján egymással van dolguk. Mindegyik a saját határain belül lévő komplex önreferenciális rendszereken keresztül határozza meg a viselkedését. Ezért, ami abból látható lesz, szükségszerűen redukció. Mindegyik feltételezi a többiekkel való egyenlőséget. Ezért maradnak meg a fekete dobozok minden igyekezet és minden időráfordítás során (ezek maguk mindig gyorsabbak!) egymás számára kölcsönösen átláthatatlanoknak. Még ha maguk szigorú mechanikai szabályok szerint is működnek, az *egymáshoz való viszonyukban* még ekkor is indetermináltságot és determinálhatóságot kell feltételezniük. Még ha önmagukban vakon működnek is („blind”), az *egymáshoz való viszonyukban* akkor is jobb, ha kölcsönös determinálhatóságot feltételeznek a rendszer/környezet viszony tekintetében, és ennek alapján figyelik meg magukat. Az a kísérlet, hogy a másikkal kalkuláljanak, kényszerűen megfeneklene. Azt a próbálkozást, hogy a másikat annak környezetéből kiindulva befolyásolják, több szerencse kíséri, és azzal több tapasztalatot lehet összegyűjteni. A kalkulálhatatlanság a szabadság-

⁸ Ezzel egyúttal arra is célunk, hogy a következő argumentációt transzportálni lehet az általános rendszerelmélet szintjére, amennyiben az ember kihagyja az átélés és a cselekvés értelem jellegű premisszáit. Vö. ehhez név szerint a következőket: Ranulph Glanville: *Inside Every White Box There Are Two Black Boxes Trying to Get Out*. Ms. 1979; uő: *The Form of Cybernetics: Whitening the Black Boks.* In *General Systems Research: A Science, a Methodology, a Technology*. Lousville, Kentucky, 1979, 35–42.

koncessziókkal veszi kezdetét,⁹ majdnem azt mondhatnánk: szublimálódik.¹⁰ Ha egymásra találunk, a fekete dobozok úgyszólván fehérséget teremtenek, mindenestre elegendő transzparenciát az egymással való érintkezéshez. Ezek *puszta feltételezés révén* valóságbizonyosságot teremtenek, mert ez a feltételezés egy másik feltételezés feltételezéséhez vezet alter egónál.¹¹ Az értelemanyagoknak az ehhez a rendszinthez történő asszimilálása előfeltételezi – erről egyébként már a „kölcsonös” konstitúciója kapcsán beszéltünk¹² – a két, egymást kölcsönösen megfigyelő önreferenciális rendszert. Annak a néhány szempontnak, amelyek ezzel kapcsolatban szóba kerülnek, elegendő lehet az információfeldolgozó kapacitásuk is. Egymástól elválasztva maradnak, nem olvadnak össze, nem értik meg egymást jobban, mint korábban; arra koncentrálnak, amit a másikon egy környezetben lévő rendszerként – mint inputot és mint outputot – megfigyelhetnek, és mindenkor önreferenciálisan tanulnak a saját perspektíváikban. Amit megfigyelnek, azt tulajdon cselekedeteiken keresztül befolyásolni tudják, és a visszacsatoláson ismételtelen tanulhatnak. Ezen a módon egy emergens rend jöhet létre, amelyik az őt lehetővé tevő rendszer komplexitásán keresztül feltételezett, *de amely nem függ attól, hogy ez a komplexitás kalkulált is, kontrollált is lehet*. Ezt az emergens rendet nevezzük szociális rendszernek.

Mindazért, amit később a struktúrákról mondani fogunk, fontos pontosan rögzíteni, hogy itt korlátozások milyen fajtát hoztuk játékba, és a bizonytalanság milyen fajtáit lehet eliminálni vagy legalább alacsony szinten tartani. Egy szociális rendszer nem azon alapul, és nincs is ráutalva, hogy azok a rendszerek, amelyek kettős kontingenciában állnak, kölcsönösen átlássák és prognosztizálják egymást. A szociális rendszer éppen azért rendszer, mert nem adatott neki semmilyen bazális állapotbizonyosság és semmilyen arra ráépítendő magatartás-előrejelzés. Csak az *abból következő* – a résztvevők *saját* viselkedéseire vonatkoztatott – bizonytalanságok kontrollálódhatnak.¹³ A lehetőségeket a rendszerképződésen keresztül kor-

⁹ Lásd ehhez még Donald M. MacKay: *Freedom of Action in a Mechanistic Universe*. Cambridge Engl., 1967.

¹⁰ Mert a szublimálás azt jelenti, hogy az, amiről le *kell* mondanunk, teljesen elvész, és ennek alapján felértékelve visszatér.

¹¹ Ezt a minden introspektív módon megalapozott szolipszizmussal szemben (és ennek pótlékeként szereplő descartes-i istenérvvel szemben) megfogalmazott érvet Heinz von Foerster is megfogalmazza: i. m. (1960) 35. „Ha azt feltételezem, hogy én vagyok az egyetlen realitás, akkor kiderül, hogy valaki másnak vagyok a képzelete, aki viszont azt feltételezi, hogy ő az egyetlen realitás. Természetesen ez a paradoxon könnyen feloldható a világ realitásának a posztulálásával, melyben vidáman megvagyunk.” Nem olyan gyorsan és persze egyáltalán nem olyan egyszerűen! Az, ami ezen a módon létrejön, az nem a realitás elismerése odakint, hanem csak a valóság konstitúciója, egy feltételezett váltakozó (minden egyedülinek átláthatatlan!) rend emergenciájának a szintjeihez mérve.

¹² Vö. 1. fejezet II. 10. alatt.

¹³ Egy hosszabb idézet talán megvilágíthatja ezt a szempontot: „Most persze rettentően rendszertelen dolog vagy, mert szavakat mormolsz. Másrészt viszont, ha beszélgetésbe elegendhetek veled, akkor már nem ez lesz a helyzet. Miért nem ez lesz a helyzet? Persze nem tudom biztosan, hogy mit fogsz mondani legközelebb... De a legfontosabb bizonytalanságom veled kapcsolatban már másfajta, ez annak a bizonytalansága, hogy milyenfaj-

látozzák (= strukturálják), hogy egy ilyen szituációban *bebiztosíthassák magukat a saját viselkedésükben*. Csak így valósul meg autopoietikus reprodukció, csak így megy végbe az egyik cselekvésre következő másik cselekvés. A bizonytalanságabszorpció keresztülfut az elvárások stabilitásán, persze nem magán a viselkedés stabilitásán, amelyet természetesen előfeltételez azért, hogy a viselkedés ne az elvárásra való orientálódás nélkül választódjék ki.

Ezzel a kettős kontingencia kontextusában az emergens rendszerek felépítéséhez az elvárások struktúraértékre tesznek szert, és ezzel a realitás egy fajtáját is elnyerik (= csatlakozóértéket). Ugyanaz lesz érvényes – és itt tökéletesen érthetővé válik, hogy többé már nem a Parsons-féle alapokon fogalmazzuk meg a mondani-valónkat – az összes szemantikai redukcióra, amelyekkel az érintett rendszerek a kölcsönös megfigyelésük és kommunikációjuk számára kielégítő transzparenciát teremtenek. Az olyan fogalmakra gondolok, mint személy, intelligencia, emlékezet, tanulás. A „személy” arra szolgál megnevezés, hogy nem tudjuk megfigyelni, hogyan megy végbe az, hogy az elvárások az összhangon keresztül valószínűséget nyernek egy pszichikai rendszerben (vagy másképpen fogalmazva: a megismerkedés biztonsági nyeresége számára). Az „intelligencia” annak megnevezésére szolgál, hogy nem figyelhetjük meg, miképpen megy végbe az, hogy az önreferenciális rendszer az önmagával való kontaktusban az egyik, és nem pedig a másik problémamegoldást választja. Az „emlékezet” annak megnevezésére szolgál, hogy nem tudjuk megfigyelni: egy rendszer komplex aktuális állapota miképpen megy át egy következő állapotba, anélkül hogy a múltban kiválasztott inputjára mint indikátorra vissza kellene nyúlni. A „tanulás” annak megnevezése, hogy nem tudjuk megfigyelni, miképpen oldanak ki az információk további következményeket a rendszerben való parciális változások előidézésén keresztül, anélkül hogy a rendszer önidentifikációját megszakítanák. A példák szaporíthatók.¹⁴ Ezek tehát azt mutatják, hogy hiábavaló vállalkozás lenne olyan organikus szubsztrátumok iránt kutakodni, mint személy, intelligencia, emlékezet, tanulás. Itt a megfigyelők műfogásairól van szó, amelyekkel a nem megfigyelhető értelmezik, és egy köztes rendszerkontaktus emergens szintjére vezetik át. Valami történik, a megfigyelt megtapasztalja azt, aztán pedig ezen keresztül arra lesz ösztönözve, hogy a saját önmegfigyelését (ami persze hasonló probléma előtt áll) is azon orientálja. Mialtál is egy jó ideig tartó tapasztalat után el fogja hinni, hogy

ta vizsgálatot végezzek el” – és ezt a bizonytalanságot a konverzáció segítségével tudjuk kontroll alá helyezni. (Gordon Pask: A Proposed Evolutionary Model. In Heinz von Foerster – George W. Zopf (szerk.): *Principles of Self-Organization*. Oxford, 1962, 229–248 (230).

¹⁴ Kiválasztottunk néhány példát, eltekintve a „személytől”, amelyet George W. Zopf hasonló tézisre alkalmaz. Lásd Attitude and Context. In Heinz von Foerster – George W. Zopf (szerk.): *Principles of Self-Organization*. Oxford, 1962, 325–346. (327 skk.). Egyébként a „szükségletekre” mutatis mutandis ugyanez érvényes. Már Hegel is úgy tekintett a szükségletekre mint absztrakciókra, már Parsons is „szükségletdiszpozíciók”-ra kényszerült. Egy szükségletfogalomra alapozott szociológiának legelőször is arról kellene felvilágosítással szolgálnia, hogy honnan veszi a bátorságot ahhoz, hogy mindezt ignorálja. Egyedül a naturalizmus semmiképpen sem értelmes program.

neki egy személynek kell lennie, intelligenciával és emlékezettel kell rendelkeznie, tanulni kell tudnia stb. És senki sem fog neki ellentmondani, hiszen őt senki sem tudja pontosabban megfigyelni annál, mint amennyire azt a szóban forgó fogalmak engedélyezik.

Következésképpen ez a fajta „pszichológiai” hozzátartozik a szociális rendszerek emergens valóságához, amely a kettós kontingencián keresztül megvalósuló autokatalízisnek köszönhetően jelenik meg. De ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy itt látszatvilágról, fikciókról, pusztán csak szavakról lenne szó, összevetve magukkal – a rendszerek alapjaiban rejlő – kemény tényekkel. Az emergenciaviszonyban a valóságon nem jelenik meg se többlet, se hiány, nincsen semmilyen csökkenő valóság, hanem csak különféle/szelektív csatlakozó lehetőségek. A transzparenciának az intranszparens komplexitással szembeni helyreállításáról van szó, és ez csak a rendszerképződés új emergens szintjein keresztül lesz elérhető.

Az ilyen módon elnyert relatív transzparenciáért persze fizetni kell. S az ár *kontingenciatapasztalat* lesz. A struktúranyeremény talajtalansága azzal a szabvány-elismeréssel egyenlítődik ki, hogy mindez másképpen is lehetne. A partner megismerése és a vele való kalkulálás, miután ez elérhetetlen, a szabadságkoncessziókkal pótlódik, s azokra az ismeretekre korlátozódik, amelyek hozzájárulnak a kontingenciák kezeléséhez. *Ez a redukció* – és ez a magas integrativitású erő elméletileg centrális tézise – *a cselekvésményen rögzítődik*, és ezáltal éppen a szabadságengedmény irányítja. A cselekvés értelemegysége a választási lehetőségek számára a redukció és nyitottság szintéziseként konstituálódik. Rögzíteni azt, és csatlakozóképesen reprodukálni: ez a funkciója. Ezért jelenik meg neki *cselekvésként* az, ami a fekete dobozok egymással való közlekedésében végbemegy. A cselekvés a rendszerekhez hozzászámított szelektió. Akárhogyan is történjen, ez a továbbiakban mint az alternatívák közötti választás racionalizálódik, mint motívumokra vonatkoztatott döntés jelenhet meg: legelőször is az egy, tovább már nem aktualizálható kontingencia, és a megfigyelő felől nézve a kalkulálhatatlanba beültetett elvárás. A kommunikációról szóló fejezetben erre még kimerítőbben is visszatérünk.

Az egyik fontos konzekvencia azt a kérdést érinti, hogy tulajdonképpen az a rendszer, amely a kettós kontingenciára van építve, *mindenekelőtt milyen differencia hatására lendül mozgásba*. A modern individualizmus és cselekvésemélet kontextusában közvetlenül adódik, hogy e helyütt a cselekvő önérdékéből, illetőleg az ő (akár irracionális, akár rosszul informált vagy tévesen tételezett) céljaiból induljunk ki. A kettós kontingencia teorémájának problémája mégis más eredményhez vezet el bennünket. A rendszert működésbe hozzák, és az legelőször azon a kérdésen keresztül orientálódik, *hogy vajon a partner elfogadja-e a kommunikációt, vagy visszautasítja*, illetőleg mindez a cselekvés problémájára redukálva: *hogy vajon neki egy cselekvés használni vagy pedig ártani fog*. Az önérdék pozíciója legelőször – szekunder módon – abból adódik, hogy a partner miként reagál egy értelemjavaslatra. Az önérdék követése sokkal igényesebb beállítódás, mint azt az ember általában előfeltételezni szokta (és a megfelelő elméletek csak jóval később ki-

fejlesztett elméletek).¹⁵ Ellenben egyik szociális rendszer sem tudna beindulni, ha az, ami elkezd a kommunikációt, nem tudhatná, vagy pedig nem érdeklődne az iránt, hogy vajon a partnere arra pozitívan vagy negatívan reagál. Ebből a szempontból egy teljességgel meghatározatlan szituáció lenne, ha nem szakadna meg azon nyomban minden kontaktus, mihelyt legelőször megszűnnek azok a fáradozások, amelyek előfeltételei a partnerre vonatkozó differencia megvilágításának.

Végül még azt is tekintetbe kell venni, hogy az így generált kontingenciatapasztalat hatásában világméretű lesz. Ezt ugyanis nem lehet a rendszer közötti kapcsolatokhoz rögzíteni, sem pedig az emergens szociális rendszerekre korlátozni, hiszen a fekete dobozok egymást kölcsönösen a mindenkori környezetükben úgy tapasztalják meg és úgy kezelik, mint „rendszerek környezettel”. Minden oldal különbséget tud tenni környezetére, illetőleg a világ mint olyan, továbbá a környezetükben lévő „rendszerek környezettel” között. Ezáltal válik a cselekvésen túlmutatóan relevánssá a környezetre vonatkozó átélés – hiszen az ember a másokra vonatkozóan csak úgy cselekedhet, ha tudja, hogy e cselekvése által miként él meg őt magát a másik környezetében. Végül az állandó műveletvégzés általánosított eredménye a kettős kontingencia feltételei mellett: minden értelem szociális dimenziója. Az tudniillik, hogy minden értelemnél megkérdéshetjük, miképpen tapasztalják meg és dolgozzák fel ezt az értelemtartamot a többiek.

Ez azoknak az átláthatatlan rendszereknek a komplikált struktúrája, amelyek egy környezet alapján tájékozódnak, s olyan rendszerekben fordulnak elő, amelyek egy környezeten tájékozódnak, s ez a tényállás arra kényszerít, hogy a minden rendszer számára konstitutív rendszer/környezet differencia meg legyen különböztetve a meghatározott rendszerek közötti kapcsolatoktól.¹⁶ Ez olyan tapasztalati háttér, amely előtt az értelem evolúciója és élmény és (tulajdonítható) cselekvés megkülönböztetésének az evolúciója látható lesz. Minden értelemmozzanat egy közvetítőpontot kínál a különböző rendszer/környezet referenciáknak, úgyszólván egy ad hoc integráció lehetőségét. Egyúttal megvilágítja az értelemimmanens szociális dimenziók összhangját és a szociális rendszerek képzését. Minden értelem szociális dimenziója érinti az egész világot, a saját élmény és a megbecsült külső élmény kiterjedtségét a mindenkori konkrét „itt és most”-ből kiindulva. Ennek a világra kiterjedtségnek megfelel, hogy a marginálisan együtt látottra redukálódjék. Ellenben szociális rendszerek csak ott képződnek, ahol különböző pszichikai vagy szociális rendszerek cselekvéseinek egymással egyeztetve kell lenniük, mivel egy cselekvés szelekciójának a másik cselekvés az előfeltétele, vagy pedig fordítva. A szociális dimenzió konstitúciója szükségszerű, de nem elégséges feltétele a szociális rendszerek szerveződésének (ugyanígy az át-

¹⁵ Ez az ellenvetés mind az objektivistikusan tételezett utilitarizmust, mind pedig a „megértő szociológia” programját érinti. Ez az értelemreferenciára irányuló kérdés előzetes elrendezéséből adódik, tehát ezzel még nem prejudikálja a pszichológiai magyarázatok körül zajló fáradozásokat.

¹⁶ Ezt már jóval korábban Heinz Hartmann is követelte. Lásd a bevezetését a Heinz Hartmann (szerk): *Moderne amerikanische Soziologie: Neuere Beiträge zur soziologischen Theorie* című kötethez, Stuttgart, 1967, 85 skk.

élés is: szükséges, de nem elégséges feltétele cselekvésnek). A szociális dimenzió minden értelem számára láthatóvá teszi a rendszerperspektívák divergálásának lehetőségeit. Amit közösen fognak fel, az az érintetteknek még nagyon sokfélét jelenthet. Ezt a divergenciát hasznosítani lehet a szociális rendszerek képzéséhez, mert alkalmat kínálhat arra, hogy ők magát – többé-kevésbé – rákényszerítsék erre. A cselekvésre irányuló felhívások az átélés különféleségében találhatók. A kettős kontingencia cselekvéskényszert hoz létre. De egyúttal a cselekvés és a megélés differenciáján leolvasható, hogy a látásmódban és az élményfeldolgozásban lévő különbségek még nem határozzák meg, hogy miként realizálódik a cselekvés. A szociális rendszereknek még meg kell oldaniuk egy problémát: a szociális cselekvés kettős kontingenciájának minden értelemképzéssel színre lépő problémáját.

III.

Mielőtt tovább követnénk a rendszerszervező kettős kontingencia problémáját, be kell kapcsolnunk egy tudományelméleti, az elmélet reformját érintő reflexiót. Az elmélet, amelynek kidolgozását elkezdjük, nem a tökéletességre vagy a tökéletességihiányra orientált, hanem egy tudomány-specifikus érdek megoldására és a tapasztalati tartalmak újrakombinálására. Nem abból indul ki, hogy a világ „rendben” van, de utal bizonyos fogyatékoságokra, amelyeket a tudomány segítségével orvosolhatnánk. A mi problematizálásaink nem követnek nyomon semmilyen, a „szociális problémák” körébe tartozó kérdést, például stabilitásveszélyeket vagy devianciákat, az exponenciális veszélyeket vagy a kriminalitás feltételezéséhez kapcsolódó problémát. Hogy ilyen fajtájú kutatásra méltó témák léteznek, azt természetesen nem vitatjuk, de nem ezek határozzák meg az elmélet irányultságát, sem a problematizálás módját. Nem az elismeréshez és a gyógyításhoz kapcsolódó érdekekről van szó, és nem is a fennmaradás megőrzéséhez kapcsolódó érdekről, hanem legelőbb és mindenekelőtt egy analitikus érdekről: a normalitás látszatán való áttörésről, a tapasztalatoktól és a megszokásoktól való eltekintésről, és ebben (a nem transzcendentálteoretikusan felfogott) értelemről: a fenomenológiai redukcióról.

Az erre felhasználható módszertani recept így hangzik: olyan elméleteket kell keresni, amelyeknek sikerül a normálist valószínűtlennek megvilágítani.¹⁷ Ez funkcionális perspektívában feltett kérdések segítségével történhet meg, amelyek lehetővé teszik az életvilág normális tapasztalattartalmait az „amelyek eddig mindig sikerültek, de talán más lehetséges problémamegoldások is lennének” módjában bemutatni. A vallásos világfelfogástól való eltávolodás kezdetétől, vagyis a 17. századtól, nagyszámú példa áll rendelkezésünkre e problémakör feldolgozás-technikáját illetően. Descartes minden plauzibilitással szemben úgy vélte:

¹⁷ Vö. Niklas Luhmann: Die Unwahrscheinlichkeit der Kommunikation. In uő: *Soziologische Aufklärung*. 3. kötet. Opladen, 1981, 35–34.

Nincsen semmilyen összefüggés egy jelenlegi pillanat és egy azt megelőző, illetve egy azt követő pillanat között. Istennek pillanatról pillanatra újra kell teremnie a világot. Az effajta problémamegoldás helyére idővel a világtörténeti történeti tudat lép, amely önmagában mindig időhorizontot is létrehoz. Vagy: Hobbes úgy gondolta, hogy minden ember fél a többitől, s ezáltal egy preventív ellenségeskedésre van ösztönözve, ami a többiek esetében azt jelenti: ha maguk is így kalkulálnak, még inkább ugyanerre a gondolkodásra lesznek sarkallva. Az ilyen módon felállított, éppenséggel kontrainduktívan megfogalmazott probléma aztán kötelezővé teszi az államnak a creatio continuát (a kontinuum létrehozása). Egy másik szerző így vélekedik: Ha valaki egy másik embernek ad valamit, és ha később a köszönetről vagy a fizetéséről van szó, nincs semmilyen lehetőség kölcsönös egyességre jutni az adomány értékéről. Itt a megoldás a piac/ár mechanizmusra tevődik át. Az utolsó példa a nevelésre vonatkozik: Egyáltalán hogyan lehetséges szabadságra nevelni, ha ehhez megköveteltetik a nevelőnek a tanítványra való ráhatása.¹⁸ Mindegyik esetben banális lenne (de éppen ez történik normális esetben) visszairányítani az életvilághoz, a történeti tényszerűséghez, a funkcionáló intézményekhez; mert éppen az életvilágnak a más lehetőségek háttere előtti rekonstrukciójáról van szó.

Az elmélettechnika korai felfogásainak példáiban, vagyis a normális valószerűtlenként való magyarázataiban, egy kettősség tűnik fel. Ezek mindegyike az időproblémára való vonatkozással dolgozik, és mind meghatározott funkciórendszerek sajátos problémáira vonatkozik.¹⁹ Először is, ezek mindkét szempontból továbbra is azoktól a problémáktól függenek, amelyeket elsőrendű fontossággal kell kezelni a rendi jellegű társadalmi rendszernek egy funkcionálisan differenciált rendszerré való átalakulása során, illetve új szemantikus formákat kell nekik adnia.²⁰ Az a kérdés is, hogy miképpen lehetséges szociális rend, az újkori, tudományspecifikus reflexióstílusban tett szert analitikus erőre,²¹ és speciel a szociológia kezdi el keresni, mintegy száz éve, a maga teoretikus integrációját a szóban forgó kérdésfeltevés alapján.²²

¹⁸ Vö. Ritter: Kritik der Pädagogik zum Beweis der Notwendigkeit einer allgemeinen Erziehungs-Wissenschaft. *Philosophisches Journal*, 8 (1798), 47–85; Karl Salomo Zachariae: *Über die Erziehung des Menschengeschlechts durch den Staat*. Lipcse, 1802, főként a 98 skk.

¹⁹ A Descartes-ra vonatkozó legkorábbi példa kapcsán talán ez kétségsbe vonható. De itt is egy specifikus funkciórendszerről van szó, nevezetesen a vallásról: és a kérdés, hogy a vallási orientálódások hogyan tudja rangjukat megőrizni, ha a tudat előzetesen már megbizonyosodott önmagáról.

²⁰ Ehhez kimerítőbben Niklas Luhmann: *Gesellschaftsstruktur und Semantik*. 1. kötet. Frankfurt, 1980, 2. kötet. Frankfurt, 1981.

²¹ Vö. ehhez kimerítőbben Niklas Luhmann: *Wie ist soziale Ordnung möglich?* In uő: *Gesellschaftsstruktur und Semantik*. 2. kötet. Frankfurt, 1981, 195–285.

²² Áttekintésként vö. Shmuel N. Eisenstadt – M. Curelaru: *The Form of Sociology: Paradigms and Crises*. New York, 1976. Magától értetődően a szociológia előtörténetében és explicit elmélettradíciójában vannak kevésbé általános problémavonatkozások is, mindegyik az individualitás, kultúra és (többé vagy kevésbé autoritatív, uralom által meghatározott) szociális rend háromszögében, valamint az ezekben a viszonyokban lévő raciona-

A specifikusan szociológiai kérdésselvetésben ezt a kétfajta kérdésmintázatot éppenséggel meg lehet különböztetni, és ennek megfelelően itt világos, segítőkész elméletek adóttak, továbbá olyanok, amelyeket lelkesített a valószínűtlen valószínűvé válása. Az elsőként megnevezett variánsnak autochton hagyománya van, a másik azon igyekszik, hogy mihamarabb explicite megkérdézhessük: hogyan lehetséges szociális rend egyáltalán? A hagyományban teljesen eluralkodott felfogás a szociális rend problémáját a taszító magatartások, az ellenséges, zavaró és káros aktivitások megakadályozásában vagy elfojtásában látja, tehát azt igyekszik meggátolni, hogy a többiek a szociális kapcsolatokban érvényesülhessenek, igényeiket kielégítsék, s azokban valóban jól érezzék magukat. Pax et justitia, azaz biztonság és rend voltak a vezérformulák, és egy jó rendőrség az eszköz mindezekhez. Ez a felfogás aztán egy jogszerű politikai rend alkotmányát (Hobbes) vagy egy megfelelő értékconszenzust – mint a szociális rend képződésének elengedhetetlen előfeltételét – tekinti érvényesnek. Mivel az előfeltétel mindig is adott, ez már csak a fennálló rendet „legitimálja”. Az ember kiindulhat belőle, és ezzel kizárhatja az alapproblematikát. Ha kérdések merülnek fel az ilyen előfeltételek keletkezésére vonatkozóan, akkor ezeket az illetékes evolúciós vagy a szocializációs elméletekhez utasítják.

Mégis meg kell kérdeznünk, hogy vajon a szociális rend konstitúciójának alapproblémája valóban a káros vagy az alkalmazkodni nem képes eliminálásában rejlik. Vagy még kihegyezettebben fogalmazva: elegendő-e a szociális rendet mint a bojkottálók bojkottálását felfogni, vagy nem kellene-e mindenekelőtt azt megtudni, egyáltalán hogyan lehetséges és kielégítően valószínű-e ez? A második felfogás a „lehetőségfeltételekre” vonatkozó kérdést teszi fel, és ezzel egy absztraktabb és egyúttal szélesebb (például a konfliktusokat is mint rendszerbe bevonhatóakat) elméleti megalapozást keres.

Ezt a felfogást a kettős kontingencia problémája készíti elő, amely aztán a következő kérdést artikulálja: Hogyan lehetséges szociális rend? Olyan módon, amely ezt a lehetőséget először mint lehetetlent vezeti elő.²³ Ha mindenki kontingens módon cselekszik, ha tehát mindenki másként is cselekedhetne, és ezt mindenki tudja önmagáról és a többiekről, továbbá számolna is ezzel, először is nagyon valószínűtlen lenne, hogy saját cselekedete csatlakozópontokat (és ezzel értelmet) találna a

litásformulák számára. Vö. ehhez még John O'Neill: The Hobbesian Problem in Marx and Parsons. In Jan J. Loubser és mások (szerk.): *Explorations in General Theory in Social Science: Essays in Honor of Talcott Parsons*. New York, 1976, 295–308; Roland Robertson: Aspects of Identity and Authority in Sociological Theory. In Roland Robertson – Burkart Holzner (szerk.): *Identity and Authority: Explorations in the Theory of Society*. Oxford, 1980, 218–265.

²³ Ennyiben párhuzamosságok állnak fenn az etnometodológia törekvéseivel, nevezetesen azzal a kísérlettel, hogy megkérdőjelezze a mindennapi élet magától értetődéseit, és afféle metodológiai frontális támadás által vagy a tudományos metamegfogalmazás kidolgozott nyelviségén keresztül azt mint kontingenst bizonyítsa. Ezek a fáradozások, mindenesetre jelen pillanatban úgy tűnik, a saját gesztusaikhoz kötődnek. Csak reflektálni képesek ezt a problematikát, és tulajdon gesztikulációjukat celebrálják mindennapi viselkedésként. De az olyan expresszív viselkedés, amely mindig csak reflektál, még nem prezentál semmilyen elméletet, hanem ez csak szimpla gesztikuláció.

többiek cselekedetében; mert az önfixáció (Selbstfestlegung) előfeltételezné, hogy a többiek önmagukhoz vannak láncolva, és fordítva. De egyúttal ez a koncepció a szociális rend *normalitását* is a szociális rend *valószínűtlenségével* magyarázza; mert a kettős kontingencia szóban forgó feltétele mellett minden önfixáció úgy fog minden más cselekedet számára információs és kapcsolódó értékre szert tenni, mint ami mindig esetlegesen keletkezett, és mindig kalkulált. Éppen azért, mert egy ilyen rendszer zárt önreferencialitással képződik – tehát A-t B-n keresztül határozzák meg, és B pedig A által lesz meghatározva –, produktív lesz minden véletlen, minden ütközés, minden tévedés. A rendszerkeletkezés strukturális komplexitást előfeltételez – nem tetszőleges felosztás értelmében. „Noise” nélkül nincs rendszer. De egy ilyen feltétel kikötése mellett a rend létrejötté normális lesz (legyen bármilyen rövid életű, bármennyire konfliktusokkal terhes), ha azoknak, akik cselekvéseiket rögzítik, a kettős kontingencia megtapasztalhatóvá vált, tehát egy kétoldalúan kontingens ego/alter konstellációt teremthetnek meg.

Az első pillanatban csodálkozhatunk, hogy a valószínűtlenségek megkettőződése (az összes specifikus viselkedésválasztásra vonatkozó!) valószínűségekhez vezet. Azonban itt nem a növekedés, illetve a csökkenés egyszerű lineáris problémájáról van szó. Ha, mintegy a saját viselkedés bizonytalanságokat kiegészítendő, a másik viselkedés választása is bizonytalan, és párhuzamosan függ a saját viselkedéstől is, akkor egy olyan lehetőség keletkezik, amely pontosan ezen (ti. bizonytalanságon – ford.) tájékozódik, és erre való tekintettel határozza meg a saját viselkedését. Ezzel egy olyan emergens szociális rendszer áll elő, amely lehetővé teszi a bizonytalanságok megkettőződését, és mindig megkönnyíti a saját viselkedés meghatározását is.

IV.

És most azt a kérdést kel feltennünk, hogy miképpen „oldja meg önmagát” a kettős kontingencia problémája, vagy kevésbé kihegyezetten megfogalmazva: miképpen éri el, hogy a probléma fellépése mozgásba hozza a problémamegoldás folyamatát.

Maga az önreferenciális körkörösség az, amely e tekintetben döntő jelentőségű: én azt teszem, amit te akarsz, ha te azt teszed, amit én akarok. Ez a körkörösség, a maga csökevényes formájában, egy új egység, amelyet nem lehet visszavezetni egyik érintett rendszerre sem. Ez jelen lehet minden részt vevő rendszer tudatában úgy, mint tudattartalom, illetve mint kommunikációs téma; mindazonáltal már mindig feltételezhető, hogy az a többi rendszerben is jelen van. Ez az előfeltétel nem tetszőlegesen keletkezik – bármi legyen is a valóság alapja. Határesetekben akár tévedéseken is nyugodhat (a másik még egyáltalán nem látott engem, vagy még nem látta meg bennem a lehetséges interakciós partnert), de ha ez az előfeltevés egyszer működésbe lép, akkor a megfelelő valóságot hozza létre – még ha ez nem is több annál, mint hogy lehetőséget ad a másiknak, hogy ne kapcsolódjon be a kommunikációba, és akár rögtön befejezhesse a kontaktust.

Nem kell pontosabban elemeznünk az okokat: az, ami létrejön, amúgy is új, és bármilyenek is legyenek az indítóokok, mindig ugyanaz: egy körkörösén zárt egység. Ebben az egységben minden elem meghatározása egy másiktól függ, és éppen ebben áll az egység. Ezt az alapvető tényállást akár egy önmagát kondicionáló meghatározatlanságként is jellemezhetnénk: én nem hagyom magamat általam meghatározni, ha te nem hagyod magadat általam meghatározni.

Mint látható, extrém módon instabil alapvető struktúráról van szó, amely rögzítést szétesik, ha a továbbiakban nem történik semmi. Mindenesetre ez a kiindulópont arra elegendő, hogy meghatározzuk azt a szituációt, amely magában rejti a szociális rendszer létrejöttének lehetőségét. Ez a szituáció a kettős kontingencia problémájának köszönheti az egységét: ezért nem lehet visszavezetni ezt az egységet a résztvevő rendszerek egyikére sem.²⁴ Ez minden érdekelt rendszer számára a tulajdon környezeti viszonyának²⁵ momentumaként létezik, de egyúttal kikristályosodási magja egy emergens rendszer/környezet viszonyának. Ezáltal a szociális rendszer a bizonytalanságon alapul. S éppen ezért realizálódik kényszerűen autopoietikus rendszerként. Az autopoietikus rendszer cirkulárisan zárt alapszerkezettel működik, amely pillanatról pillanatra szétesik, ha nem tapasztal ellenhatást. Formálisan ez történik a detautologizáláson keresztül, és ami az energiát és az információt illeti, a környezet igénybevételén keresztül.

Elmélettörténetileg nézve, ezzel a szétválasztottan keletkező fogalomképződmények összekapcsolódnak. A kettős kontingencia teorémája és az autopoietikus rendszerek konvergálnak, és a konvergencia lehetővé teszi, hogy a cselekvés szubjektummentesen koncipiált fogalmát a szociális rendszerek bazális elemeinek megfigyelésére szolgáló fogalmaként építsük be.

Erre még vissza fogunk térni a kommunikációról és a cselekvésről szóló fejezetben, az említett fogalmak részletező analízisei kapcsán. E helyütt annyit mégis rögzíthetőknek tűnik, hogy a kettős kontingencia problémája minden érdekelt rendszer viselkedésének (ez persze mindig organikusan és pszichikailag feltételezhető) kiegészítő minőséget kölcsönöz: a viselkedést éppen arra a meghatározatlanságra redukálja, amely a kettős kontingenciából következik. Ebből a szempontból ez cselekvésnek minősül. A viselkedés szabaddá válik a kettős kontingencia bizonytalanságának terében, úgy, hogy minden megvalósulás szelekciót és minden szelekció limitálást jelent.²⁶ A szociális rendszerek emergenciaszintjén

²⁴ Egészen hasonlóan fogalmaz Dag Østerberg: *Meta-sociological Essay*. Pittsburgh, 1976, főképpen a 71. oldal. Østerberg hasonló értelemben beszél a „kettős dialektiká”-ról (i. m. 94), és ezzel összefüggésben hangsúlyozza a szociális szituációk újdonságát és levezethetlenségét.

²⁵ Jürgen Markowitz ebből a perspektívából tárgyalja a szociális szituációkat. Lásd *Die soziale Situation: Entwurf eines Modells zur Analyse des Verhältnisses zwischen personalen Systemen und ihrer Umwelt*. Frankfurt, 1979.

²⁶ Ugyanezt a jelenetet írja meg Jean Genet: „Mario érezte magában a választás szabadságát. Végre a szabadság közepén találta magát. Kész volt arra (...), csak hogy ez a magatartás nem tarthatott sokáig. A lábán megtámaszkodni, ellazítani az ilyen és ilyen izmot, ez már maga is választás, vagyis önkorlátozás. Tehát sokáig meg kellene őriznie az instabili-

először csak azok az elemek konstituálódnak, amelyekből a rendszer önmagát hozza létre, és ez az autopoieszisz a rendszer egységének konstitúcióját követeli meg mint önreferenciális körkörösséget.

Igaz, „tisza” kettős kontingencia, vagyis egy szociálisan teljesen meghatározott szituáció soha sem fordul elő társadalmi valóságunkban. Mégis, ez a kiindulópont alkalmas arra, hogy tovább kövessünk néhány meghatározott kérdést. Így például megfontolhatjuk: ha *minden* alkalmas arra, hogy a kívülre irányuló meghatározás körkörösségét az önmeghatározás segítségével megszakítsa, mi bizonyul *különösen* alkalmasnak? Hol vannak azok a *szelekciós előnyök*, amelyek valószínűvé teszik, hogy inkább keletkeznek bizonyos szociális struktúrák, mint mások?

Ha feltesszük ezt a kérdést, akkor mindent, ami az előzetes megértésen át a szituációba belelép, a szelekciórányítás esélyeként lehet felfogni. Kiegészítőként mégis fel lehet tenni a kérdést (és legyen ez csak a még nyitott maradék kontingenciára érvényes), hogy vajon nem lehetne-e általánosabb belátásokra szert tenni az értelemkínálatok megvalósításának viszonylagos esélyeiről? Másképpen fogalmazva meg lehetne kérdezni, hogy vajon minek a különleges alkalmasságáról van szó akkor, amikor egy nyitott szituációban a következő események előre megkonstruálhatókká, illetve az önmeghatározáson és a kívülre irányuló meghatározáson keresztül valószínűbbekké válnak?

Az idődimenzióban bizonyosan szerepet játszik a *tempóelőny*. Azok a témák részesülnek előnyben, amelyekhez az ember gyorsan hozzátehet valamit. Azok a szelekcióláncolatok, amelyek sebesebben képesek működni, kiszorítják azokat, amelyek esetén az ember eleinte hosszú töprengésre kényszerül, hogy miképpen kapcsolódjon be a témába. Ebből az következik, hogy az, akinek először jut eszébe valami operacionalizálhatóbb, előnyben van.²⁷ Tárgyi és szociális viszonylatban ez mindenekelőtt a *kapcsolódási képességtől* függ. Ez azt jelenti: a következő eseményként az választódik ki, ami már annak a megismerését is lehetővé teszi, ami majd az arra következő eseményként valósulhat meg.²⁸ Mint ahogyan az élet igencsak vitatott evolúciója esetén is tempókülönbségek és szekvenciaképződések tapasztalhatók, amelyek lehetővé teszik, hogy azokban a szituációkban, amelyekben ez először még nagyon valószínűtlennek tűnik, mégiscsak struktúrák keletkeznek.

Bárhogyan is válaszolják meg ezt a kérdést, az ilyenfajta evolúcióelméleti (illetve morfológiai) tétel számára az a fontos, hogy azok a szabályok, amelyek szerint a szelekciós előnyök realizálódnak, és mások pedig, amelyek az amúgy lehetségest is blokkolják, nem rendelkeznek semmilyen „hasonlósággal” az ezeken kereszt-

tását, ha az izmai nem fáradnának el olyan gyorsan.” (A saját fordításom – a ford. megj.) (Querelle de Brest, idézve az *Èvres complètes* szerint. 3. kötet. Párizs, 1953, 301.

²⁷ Az ehhez kapcsolódó megfigyeléseket lásd Herbert A. Simon: Birth of an Organization: The Economic Cooperation Administration. *Public Administration Review*, 13 (1953), 227–236.

²⁸ Itt a régi konverzációs maximára kell emlékeznünk: olyan témákat kell választani, amelyekhez mindenki hozzátehet valamit, ahelyett hogy csak a mindig önmagát folytató monológhoz jutnánk el.

tül felépített struktúrák tekintetében, tehát ilyen értelemben nem a „modellek” vagy a „tervek” fajtáiként működnek. Így, leegyszerűsített szabályok segítségével magas komplexitású rendszer építhető fel, amely egyúttal arról is gondoskodik, hogy a konszolidáltság elért szintje szelekciós előnyként működjön közre a további játékokban is. A tempó és a csatlakozóképesség mellett – és éppen azért, mert ez biztosítja a tempóelőnyt és a csatlakozóképességet, mindig megjelenik a status quo is.

V.

Ha egy részt vevő rendszer kettős kontingenciaként tapasztalja meg a szituációt, akkor ez kihat a viselkedésre is. Ilyenformán a kettős kontingencia egy olyan probléma, amely éppen mint probléma rendelkezik következményekkel. A viselkedés a többiek meghatározáslehetőségeinek szabad terében válik cselekvéssé. Továbbá a kettős kontingencia nyomása alatt jönnek létre az időhatárok is. Az egyes személy tisztán autisztikusan motivált viselkedése akkor lehetne folyamatos, ha a többi személy a kölcsönös észlelhetőség mezejére lépne, vagy azt elhagyná. Ellenben a kettős kontingencia tapasztalata lehetővé teszi és kikényszeríti azt az ultraperspektívát, amely időbeli határokat ad a viselkedésszekvenciáknak, vagyis periodikusan fegyelmezi a viselkedést.²⁹ Következésképpen a kettős kontingencia problémájának egy autokatalisztikus faktora van: lehetővé teszi, anélkül hogy önmaga „elhasználódna”, a struktúráknak egy új rendszinten való felépítését, amely a perspektívának a perspektívákra való utaltságán keresztül van szabályozva. Emellett azért lehet itt „autokatalízisről” beszélni, mert a kettős kontingencia problémája maga is alkotórésze az önmagát létrehozó rendszernek. A kontingenciatapasztalat futtatja le a rendszerképződéseket, és ez csak azáltal lehetséges, hogy ez egyáltalán megtörténik, és hogy ez a tapasztalat elfogyasztódik a rajta átfutó témákkal, információkkal, értelemmel egyetemben.³⁰

²⁹ Vö. Otto E. Rössler: Mathematical Model of Proposed Treatment of Early Infantile Autism: Facilitation of the „Dialogical Catastrophe” in Motivation Interaction. In J. I. Martin (szerk.): *Proceeding of the San Diego Biomedical Symposium*. 1975. február, 105–110.

³⁰ Ez nem feltétlenül új gondolat. „(...) a szervek szükségleteket teremtenek, és viszont: a szükségletek szerveket” – mondják D’Alambert Álmaiban. Denis Diderot, *Válogatott Filozófiai Művei* (fordította Csatlós János). Budapest, 1983, Akadémiai Kiadó. 239. A megfogalmazás az ellentmondást játssza ki, de éppen ezen keresztül akarja azt a folyamatszerű gondolkodást kiprovokálni, amelyet teoretikusan még nem birtokol teljes mértékben.

Az „impetuszelmélet” is hasonló problémával néz szembe, a maga – szemléletes formában adott – mozgásértelmezésének kontextusában, mikor megpróbálja megvilágítani, hogy miképpen hat vissza az akcidencia a tulajdon subiectumára. Vö. Anneliese Maier: *Zwischen Philosophie und Mechanik*. Róma, 1958, 341 skk. (343); továbbá kimerítő megközelítésben Michael Wolf: *Geschichte der Impetustheorie: Untersuchungen zum Ursprung der klassischen Mechanik*. Frankfurt, 1978.

Mihelyt a kettős kontingencia saját problémájára való reakción keresztül a szociális rendszer leválik a pszichikai-kémiai-organikus-fiziológiai valóságról, és létrehozza saját elemeit, illetve tulajdon határait, *létrejön a véletlen lehetősége a rendszer számára*. A véletlen együtt jön létre a rendszer emergenciájával, úgy, hogy a rendszernek elegendő rendnélküliség áll rendelkezésére önnön reprodukciója számára. Itt véletlenül, mint mindig, nem a feltételek és okok abszolút hiányát kell érteni, hanem csak az eseményeknek a rendszer struktúráival való „hiányzó” koordinációját, amelynek ugyan negatívumként, de mégiscsak következményekkel bír a rendszerben, mivel oksági folyamatokat indít el.

Amit a kontingenciatapasztalat teljesít, az a *véletlen létrehozása és hozzákapcsolása a rendszerben lévő kondicionált funkciókhoz*,³¹ vagyis a *véletleneknek a struktúraépítmények valószínűségeibe történő transzformálása*. Minden további annak a szelekciónak a kérdése, hogy mi igazolja önmagát, és mi alkalmazható a további műveletekben. Ott, ahol az ember mindig szembetalálkozik a kettős kontingencia kölcsönösen megtapasztalható feltételével, a kontaktus folytatását csak a szelektív módon meghatározott viselkedések egyeztetésén keresztül, illetve mindezt csak a rendszerképződés révén lehet elérni. A kettős kontingencia és a rendszerképződés összhangja még nem ad semmilyen garanciát arra, hogy az ember biztosan megmarad ezen az úton. Ez ugyanis még semmit nem mond arról, hogy vajon folytatjuk-e, vagy pedig megszakítjuk a rendszerépítést. Ez mindenekelőtt csak annak *szelekciósélyét* alapozza meg, ami (átmenetileg) sikeresnek, kielégítőnek és folytathatónak tűnik. Ez biztosítja a specifikusan szociális rendek evolúcióját – miáltal az evolúció megint csak a valóság emergens szintjén történő strukturált rendek felépítését és szétrombolását jelenti.

A szociális rendszerek autokatalízise maga hozza létre a saját katalizátorát, vagyis magát a kettős kontingencia problémáját. Ez rögtön érthető lesz, ha pontosabban elemezzük, hogy hogyan és miért jön létre a kölcsönös meghatározatlanság a viselkedésben. A viselkedés nem magában valóan meghatározatlan, nem „természetéből fakadóan szabad”, ti. abban az értelemben, hogy nyitott lenne az önkényes meghatározás számára. A másik viselkedése *először csak a kettős kontingencia helyzetében válik* meg nem határozhatóvá, és speciálisan arra nézve, aki *megkísérli azt előre jelezni*, azért, hogy kapcsolni tudja saját viselkedésmeghatározásait. Ebben az esetben a kettős kontingencia metaperspektívájában, *a prognózison keresztül, egy meghatározhatatlanság* keletkezik. Bármennyire is a szokásnak megfelelő és elvárható egy adott viselkedés, ha világossá válik, hogy az azon nyugvó prognózist a komplementer viselkedés motiválására használja az ember, úgy éppen ez válhat annak motívumává, hogy a partner megváltoztassa a prognosztizált viselkedését, megfosztva a prognózist a neki tulajdonított alapjától, és éppen így kapcsolódjon az ezen alapuló kapcsolódó viselkedéshez. Ha ego a maga részéről tudja, hogy alter tudja: ego tisztában van alter viselkedéspannózisával, akkor egónak be kell kalkulálnia ennek az anticipációnak a hatását is. De ez nem kifinomult előrelátás formájában történik meg, mert az csak újólag játékba hozná a szóban

³¹ Vö. föntebb 44.

forgó problémát. A probléma mindig csak megismétlődik a probléma reflexiójának minden szintjén: amilyen mértékben specifikálódik az előrejelzés (és ez lényegében azt jelenti: annak mértékében, ahogyan láthatóvá válnak a csatlakozási érdekek), tesz szert a másik ezen keresztül arra a lehetőségre, hogy kivonja magát a prognózis alól. Csak ha, és mindig csak akkor, ha a viselkedése prognosztizálva van, tud az ember „másképpen” cselekedni, illetve tudja az elvárás teljesítését a feltételektől függővé tenni. Az előrejelzés lehetővé teszi, sőt stimulálja saját cáfolatát. Ami mindig kézenfekvőnek tűnik a meghatározás lehetőségeiben, az kiüresedik, de éppen ezzel lehet figyelmeztetni az újraformálásra. A kölcsönös tekintetbevétel körkörösségében elhelyezett önreflexió negatív lesz – és ezáltal válik termékenyvé.

Az újrakondicionálást szolgáló nyitottság mint negativitás ugyanezen a feltétel-n nyugszik, azaz a kettős kontingencián – ego mint alter egót tapasztalja meg altert. De ego a *perspektívák nem identitásával* egyidejűleg mint *ugyanennek* a tapasztalásnak a *mindkét* oldalra vonatkozó *identitását* is megtapasztalja. Ezáltal a szituáció mindkettőjüknek meghatározatlan, instabil és elviselhetetlen. Ebben a tapasztalatban konvergálnak a perspektívák, és ez azt teszi lehetővé, hogy megjelenjen ennek a negativitásnak a negációján egy olyan érdek, amelyet a meghatározás érdekének kell tulajdonítanunk. Ezzel, az általános rendszerelmélet fogalmaival kifejezve, „a feltételes készenlét állapota” (*state of conditional readiness*)³² adódik, vagyis a rendszerképződés lehetősége a várakozás állapotában, amely csaknem minden véletlent fel tud használni arra, hogy struktúrákat fejlesszen ki.

Az autokatalitikusan működő alapproblémának ez a hipotézise sokféle módon keresztezi az elterjedt elméletpremisszákat. Ez nem egyeztethető össze sem a természetfelfogással (abban az értelemben, hogy valami önmagából kinövőről lenne szó), sem pedig az apriorizmussal (egy önmagából adódó érvényesség értelmében véve). Ez inkább az önreferenciális rendszerek elméletének értelmében vett autonóm rendszintet előfeltételez, noha mind az „alulról” történő lehetségesre, mind pedig a „felülről” történő kondicionálásra való tekintettel, és leginkább pedig az ilyen függésirányok minden hiposztázálására való tekintettel, az anyag vagy a szellem fogalmának segítségével. Az efféle végső viszontbiztosítási koncepciók helyére az a problémafelfogás lép, amely a létező valóság megfelelő komplexitásának feltétele mellett lesz produktív. A kettős kontingencia fogalma ennek a problémának a pontosabb felfogását célozza a szociális rendszerek emergenciájának magasabb szintje számára. S ugyanakkor ez kanalizálja fordított irányba az arra irányuló kérdést is, amit itt a létező valóság megfelelő komplexitásának hívnak. Így ez a fogalom kombinálja – persze egészen másképp, mint azt korábban a szerepfogalomtól elvárták³³ – a szociális rendszerek önszabályozását, a megfelelő

³² Vö. Donald M. Mac Kay: *Formal Analysis of Communicative Processes*. In Robert A. Hinde (szerk.): *Non-verbal Communication*. Cambridge Engl., 1972, 3–25. (12 skk.).

³³ Lásd például Ralf Dahrendorf: *Homo Sociologicus*. 7. kiadás Köln–Opladen, 1968.

biokémiai-organikus-pszichikai szubsztrátumok előfeltételére való tekintettel, melyek a kettős kontingencia tapasztalatára és problematizálására irányulnak.³⁴

Ha e helyütt problémákról beszélünk, akkor természetesen nem csak a tudományos problematizálás artefaktumairól van szó. Amennyire művileg létrehozott a probléma *fogalma*, a kettős kontingencia *fogalma*, az autokatalízis *fogalma*, és helyet követel magának a funkció, az igazolás és a következmény fogalma is a tudományos fáradozások kontextusában, ugyanolyan valóságos tárgyi tartalomként jelenik meg *elgondolt* fogalma is az analízis tárgyterületén. Mi tehát azt állítjuk: léteznek problémák – nem csak a tudomány számára. A valóság reagál azokra a problémákra, amelyek a szelekció révén benne keletkeznek. Ezek a problémák a szociális élet tényszerűen hatékony katalizátorai. Röviden: ezt az alapelképzelést hoztuk működésbe a „dialektika” segítségével (noha talán kicsit elstelve). A rendszerelmélet keretében hipotézisünket olyan fogalmakon keresztül gazdagítottuk és artikuláltuk, mint komplexitás, önreferencia, értelem.

VI.

Ha az ember a kettős kontingenciára vonatkozó elképzelést mint autokatalitikusan hatékony problémát akceptálja, ekkor ennek mélyreható konzekvenciái vannak az ezen az alapon bemutatott elméletépítményekre. Az elmélet egy szabadon lebegő konszolidált valóságot tárgyal, egy önmagát megalapozó vállalkozást, és ez neki elméletként egy tulajdonképpeni hangulattartamot kölcsönöz, egy különleges koloritot. A szociális rend tartósságát nem alapozza sem a természetre, sem pedig valamilyen apriorisztikusan érvényes normákra vagy értékekre. De akkor mit állít ezek helyére?

A 17. század óta az erre a szerepre felkínált gondolat legelőször is úgy hangzik, hogy a rend alapjainak valahol az elrejtettben és a megismerhetetlenben kell rejtőznie. A latencia lép fel a szükséges rendkövetelménnyel. A mindent kormányzó kéz láthatatlan marad. A láncolatok, amelyeken minden függ, megismerhetetlen magasságokban vannak rögzítve. A cselekvésmotívumok, anélkül hogy saját intencióik lennének, az ész cselén keresztül irányítják a rendet. Az effajta metaforák egyúttal a vallásoknak címzett kompromisszumos ajánlatok, melyek a maguk módján szeretnék a nem megismerhetőt dicsérni, meghatározni és megfogalmazni. Maga a társadalom mégsem választhatja ki a rendelkezésére álló vallások egyikét sem, hanem kénytelen megelégedni a megismerhetetlenség általános megfogalmazásával. Viszont legalább ezt határozottan és helyesen figyelte meg. Valójában az embernek nincs szüksége megalapozási konszenzusra ahhoz, hogy a megtalált szociális rend folyamatosságát biztosítsa, mint ahogyan optikai eszközre sincs szüksége ahhoz, hogy látni tudjon. De a strukturális változások

³⁴ Ezt az aspektust és ennek a pszichikai és a szociális rendszerek kapcsolatára irányuló konzekvenciáit alaposabban is kidolgozzuk az interpenetráció fogalmát tárgyaló fejezetben.

mértéke, amit a francia forradalom, illetve az annak következményeként előállott iparosítás óta megfigyelhetett, aztán mégiscsak elvezetett a szilárdnak hitt meggyőződések elvesztéséhez. Milyen mértékben lehet megpróbálkozni a láthatatlan kéz korrekciójával? Az ember milyen lendülettel hintázhat a láthatatlanban felfüggesztett láncon, anélkül hogy az leszakadna alatta?

Mindenesetre a szociológiának már történetének kezdetén is ilyen kérdésekkel volt dolga, s többé nem elégedhetett meg a sötétségre való mutogatással. Már ekkor másfajta elméletet követeltek meg tőle. Rendszerint Weberre és Durkheimre hivatkozva, egy megalapozó értékkonszenzusra, a polgári vallásosságra és valamiféle legitimitáshitre nyúlnak vissza. Ezután az ember aszerint variálja a megfogalmazásokat, hogy azok milyen erősen hangsúlyozzák a politikai uralmat mint a rend garanciáját. Parsons ezt a koncepciót explicite a kettős kontingenciára vonatkoztatta, és ezzel egy végső megfogalmazást adott a szóban forgó problémának. „A kettős kontingencia a cselekvés normatív orientációját vonja maga után, mivel alter reakciója a büntetésre és a jutalomra még hozzájön alter belső vagy közvetlen viselkedési reakcióihoz ego eredeti szelekciójára. Ha a büntetés vagy a jutalom ismételtelen manifesztálódik alter révén bizonyos feltételek mellett, akkor ez a reakció ego számára annak a megfelelő következtetésnek az értelmét szolgáltatja, hogy ego összhangban van a közös szimbolikus rendszer normáival, vagy pedig azt, hogy eltér azoktól. (...) Az ilyen rendszer a normatív orientációinak a kölcsönösségével, a kultúra logikailag legelemibb formája. Ebben az elemi szociális viszonyban, csakúgy mint a nagy kiterjedésű szociális rendszerekben, a kultúra szolgáltatja azokat a sztenderdeket (értékorientációkat), melyeket az értékelő folyamatokban alkalmaznak. Kultúra nélkül sem az emberi személyiség, sem pedig az emberi szociális rendszer nem lenne lehetséges.”³⁵ Ez világos válasz, de mégsem oldja meg a problémánkat. Ez azt előfeltételezi, hogy egy szociális rendszerben, amennyiben az életképesnek szeretne bizonyulni, jelen kell lennie megfelelően kidolgozott értékkonszenzusnak és megfelelő egyetértésnek a közös szimbolikus rendszerre vonatkozóan. Ennek a lehetőségét előfeltételezik. Mintha Parsons nem akarta volna sem az „ismételtelen”, sem pedig a „közös szimbolikus” fogalmát hangsúlyozni.

Ugyanis meg kellene fontolnunk, hogy vajon nincs-e már implikálva az újabb elméleti munkákban az a felismerés, hogy szélesebb értelemben az idő és a történelem léptek arra a helyre az elméletben, ahol korábban a természet, a szükségyszerűség, a normák vagy az értékek voltak a biztonságot adó donorok. Ez a változás részben észrevétlenül történik (mint Parsonsnál az „ismételtelen”), részben elméletileg nem teljesen kiértékelt tárgyanalízisek formájában, például az intimitásviszonyokhoz³⁶ való hozzáférés stratégiai esetében, vagy a bizalomteszt kapcsán.³⁷ Először a 19. század kísérelte meg, hogy a már nem annyira meggyőző

³⁵ *Toward a General Theory of Action*. I. m. 16.

³⁶ Vö. például Murray S. Davis: *Intimate Relations*. New York, 1973.

³⁷ Vö. Niklas Luhmann: *Vertrauen: Ein Mechanismus der Reduktion sozialer Komplexivität*. 2. kiadás. Suttgart, 1973, főleg a 40 skk.

apriorizmust a történeti folyamat *irányába* mutató bizalommal helyettesítse, vagyis haladásként interpretálva az evolúciót. Az időnek és a történelemnek az ebben a formában történő helyettesítése nem bizonyult szerencsésnek az elméletmegalapozás biztonsága tekintetében. De ezzel még nem merültek ki a lehetőségek. Amennyiben az ember az időt egy olyan szelekciós folyamat struktúrájaként veszi tekintetbe, amely egyensúlyba hozza³⁸ a lefolyó irreverzibilitásokat és reverzibilitásokat, úgy egy csapásra felismerhető lesz, hogy minden szelekció alapjai a szelekciónak köszönhetően teremthetők meg, és a használat betonozza be őket a további szelekciós folyamatba, úgy, hogy az ismétlés nehezebb, de bizonyosan nem teljesen lehetetlen.

Mindezt egy példán szeretnénk megvilágítani. Eddig főképpen egy norma megalapozásának a szempontjából vitatták a szerződések összekötő erejének problematikáját, amely előírja, hogy a szerződéseket meg kell tartani (*pacta sunt servanda* – a szerződéseket be kell tartani). Egy ilyen norma abszolút biztos megalapozásának nehézségei a szereposztást megváltoztató javaslatokhoz vezettek. Durkheim ennek helyére a társadalmat mint erkölcsi tényt helyezte. Kelsen pedig az „alpnorma” ismeretelméleti hipotézisét. Ugyanakkor azok az elvárások, amelyek az alap megalapozó erejére irányultak, változatlanok maradtak. Ebből a szempontból csak az önreferenciális rendszerek elmélete az első, amely rákényszerít erre az átdiszponálásra. Ami a szerződés jogi formájaként „érvényes”, az csak egy keretfeltétel azon szelekciók koordinálására, amelyek önmagához kötődnek, s ezáltal kölcsönösen egymásra hagyatkoznak, egymást felhasználják, egymásra építenek, és alternatívákat vetnek el. Ezeknek mindehhez időre van szükségük. A szimbolikus interakcionalizmus itt „negotiated order”-ről (kialkudott rendről) vagy „neotiated identities”-ről (kialkudott identitásról) beszél.³⁹ Továbbá elengedhetetlen feltétel, hogy minden szelekciót mint kontingens szelekciót lehessen megtapasztalni, és hogy időbeli egymásutániság jöjjön létre, olyanformán, hogy a szelekciók az előrekapcsolódásokban és a hátrkapcsolódásokban kölcsönösen rögzíthessék azt, ami hozzájuk képest – az idő szempontjából nézve – a múltban vagy a jövőben található. A kapcsolat megalapozásával együtt jelennek meg: a kontingencia és az idő, és a szerződés az a forma, amely lehetővé teszi ezt az „együtt”-et (az összefüggések minden más fajtájával szembeni differenciálódás formájában).⁴⁰

Elvontabban megfogalmazva: az idő nem egyszerűen a mozgás mértéke, amely annak mértékében lesz megismerhető, kalkulálható, megcsinálható és ismétel-

³⁸ Vö. jelen kiadás 117. Továbbá kimerítőbben Niklas Luhmann: *Temporalstrukturen des Handlungssystems: Zum Zusammenhang von Handlungs- und Systemtheorie*. In: uő: *Soziologische Aufklärung*. 3. kötet. Opladen, 1981, 126–150. Ezzel kapcsolatban még fontos az „időkapcsolódás” fogalma, amelyet Alfred Korzybski javasolt és fejlesztett ki a nyelvre vonatkoztatva. *Science and Sanity: An Introduction to Non-aristotelic Systems and General Semantics*. 3. kiadás. Lakeville Conn., 1949.

³⁹ Vö. például Arthur Brittan: *Meanings and Situations*. London, 1973, 21. 147 sk.

⁴⁰ A pontosabb analízisnek előfeltételeznie kell az interpenetráció fogalmát. Erre még visszatérünk a 6. fejezet IV. részében.

hető, amilyen mértékben rögzítve van, hogy az idő milyen állapotokat vezet át milyen más állapotokba. Az idő – nem egyszerűen a természeti törvényre utaló kronológia. De az idő ama jó vég tekintetében sincs megszerveve, amellyel a szokásos felfogás szerint a folyamatok betetőződnenek. Az idő nem egyszerű teleológia. Az idő az önreferencia aszimmetrizálása a szelekciók rendjére való tekintettel, és a szociális területén időiesíti a szociális cselekvés kettős kontingenciáját a benne szerepet játszó önreferenciákkal azért, hogy biztosítani tudja a valószerűtlen rend úgyszólván kényszerű létrejöttét, mindenütt, ahol csak kettős kontingencia tapasztalható.

Ennek a kiegészítő megfontolásnak a segítségével ez a belátás – az idő relevanciájára való tekintettel – újólá visszavonakoztatható a kettős kontingenciára. A kettős kontingencia kezdetben szimmetrikus formában adott: elvben mindkét oldal számára azonos egyenlőtlenséggel. Szimmetriaként önmaga válik olyan problémává, amely önmagába fut vissza. A másik egy *alter ego*. Vagy Gotthard Günther megfogalmazásával: „A tematikus megfordításban a te mindig egy »én«.”⁴¹ De ő nemcsak »én«, hanem *alter ego* is. Azonosíthatjuk a cselekedetét, csatlakozhatunk hozzá, amennyiben kihasználjuk annak időbeli lokalizáltságát. A probléma szimmetrikusan keletkezik, viszont a megoldása az aszimmetrizálás segítségével valósítható meg, ilyenformán a konszenzus, illetve a disszenzus lesznek az eredmények: vagyis az ún. reszimmetrizálások. S ezek aztán újólá mindkét oldal számára egyenlő mértékben lesznek konszenzusok, illetve disszenzusok.

VII.

Azt a tézist, miszerint a kettős kontingencia kötelező érvényűen elvezet a szociális rendszerek kiformalódásához, és ebben az értelemben a tartam problémájaként (és nem csak mint indító lökés) autokatalitikusan működik, a továbbiakban elméletkontrasztivitásként a rendszerhatárok példáján kell megvilágítani. Kiindulópontunknak válasszuk Simmel exkuzusát, amely a szociális elhatárolás problémáját tárgyalja.⁴² Ennek az exkuzusnak az elején rögtön beleütközünk a következő tézisbe: „Mindenütt, ahol két elem érdeke ugyanarra a tárgyra érvényes, a koegzisztenciájuk lehetősége attól függ, hogy a tárgyakon belüli határvonal metszi-e a szféráikat.” Ezzel a szociális viszonyokba való bekapcsolódással Simmel szerint mindig működésbe lép a határmegvonás folyamata is. Ugyanakkor a határok, Simmel feltevése szerint, nem választják el a szociális rendszereket a környezeteiktől; ezek a differenciák szerint metszik ketté a tárgyakat: az én

⁴¹ Vö. Gotthard Günther: *Metaphysik, Logik und die Theorie der Reflexion* (1957), újabb kiadás in uő: *Beträge zur Grundlegung einer operationsfähigen Dialektik*. I. kötet. Hamburg, 1976, 31–74 (67). Ebből Günther a reflexiós stílus kontinuitásának a szükségszerűségét következteti ki, azért, hogy elkerülje a végtelen iterációt. Ehelyett mi afelé tájékozódunk, amit a reális rendszerek önaszimmetrizálásának nevezhetnénk.

⁴² In. Georg Simmel: *Soziologie: Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. 2. kiadás. München, 1922, 467–470.

befolyásolási övezetem/a te befolyásolási övezeted; az én jogaim, a te jogaid; azok az oldalak, amelyeket én láthatok/azok az oldalak, amelyeket te láthatsz. Vagyis az interakció a határok fölött folyik, úgy, mint a teniszben. A közös zóna többé vagy kevésbé szélesen terül el, mindenki behatolhat több-kevesebb mélységig a másik saját szférájába; de végső soron mindenkinek meg kell óvnia a másik intim szféráját, el kell ismernie a személyes dolgokhoz és a titkokhoz való jogát. Tehát a „black box” morális elv, a „lelki lét magántulajdona”.⁴³

Ez az elméletváltozat, rendszerelméleti értelemben megfogalmazva, csak a pszichikai rendszerek rendszer-referenciáját veszi tekintetbe. A szociális rendszerek saját világa nem látható, s ez a kettős kontingencia teorémájának hiánya miatt van. A kettős kontingencia problémájának a katalitikus közrehatása során – és az ezen keresztül működésbe hozott szelekciókban – egészen másfajta hatások keletkeznek. Ezek nem individuumokat választanak szét és kötnek össze, hanem létrehozzák a szociális rendszer saját területét az ahhoz való viszonyában, ami aztán ennek a rendszernek a környezete lesz. Minden, ami hozzájárul a kettős kontingencia problémájának megoldásához, magához a rendszerhez tartozik. Minden, ami az igazolásokhoz vagy a csatlakozási szelekciókhoz tartozik, magához a rendszerhez van hozzászámítva. A maradék – mindenekelőtt természetesen az az óriási értelemtömeg, amelyről sohasem volt szó, ömlesztve a környezetre lesz utalva. Így egy politikai párt nem érdeklődik az iránt, hogy vajon a párt tagjai fogat mosnak-e reggel, este, és esetleg napközben is; továbbá az sem érdekli a pártot, hogy miért zöldek a falevelek; és az sem, hogy a naprendszerek miképpen őrzik meg az egyensúlyukat a világegyetemben. A szociális rendszer többé-kevésbé nyitottan és átlátható módon tudja definiálni az értelemhatárait, ugyanakkor meg kell határoznia azokat a belső szelekciós szabályait, amelyek segítségével elfogadhatja vagy elvetheti a témákat.

Azáltal, hogy a kommunikáció lefolyásában szelekciók kapcsolódnak szelekciókhoz, az elfogadható és az elvárható egy olyan azonosító területté sűrűsödik össze, amelynek határai mintegy keresztezik az értelemvilágot. Ezáltal válnak a pszichikai rendszerek személyekké, vagyis olyan elváráskollázsokká, amelyek a rendszerben további szelekciók vonatkozási pontjaiként fungálnak. Ez többet vagy kevesebbet implikálhat annál, mint ami ebből tudatosul a résztvevőknek. Ugyanakkor egyéb értelemállományok, ha csak parciálisan is, mindig bekebelezve vannak azon szervezett eszmék mértékének megfelelően, amelyek igazolódtak a rendszerben. A könyvek egyaránt lehetnek lakásdíszletek vagy kiadói termékek, könyvtári állományok vagy meghatározott tudományos körök kommu-

⁴³ Fordított esetet is lehet látni, hogy amikor például egy individuum teljesen el szeretné magát kötelezni egy kollektíva iránt, akkor ezt a szándékát csak parciálisan ismerik, illetve fogadják el. Ezt az esetet példázza magának Simmelnek a személyes sorsa is, aki mint zsidó származású ember „felmerült a saját elméletében”: „Alkalmanként ebből a formulából tragédia is keletkezhet, ha a csoport korlátozza azt a mértéket, amelyhez egy individuum hozzászámítja magát, s ezen a végső, de a számára nem megfelelő korlátozáson belül találja magát, noha magából kiindulva teljesen odatartozónak érzi magát, ahol neki csak részleges odatartozást biztosítanak” (Georg Simmel, i. m. 468).

nikációs témái. A természetvédelemnek más és más az értelme, aszerint, hogy vajon az a mezőgazdasági minisztérium, a belügyminisztérium vagy a kulturális minisztérium alá tartozik-e, és annak megfelelően, hogy vajon közvetlenül az erdészek, a rendőrök vagy tájkertészek foglalkoznak-e vele. Ekkor a kidolgozott kettős kontingencia egyaránt működik kommunikációkönnyítésként és kommunikációs akadályként; és az ilyen határok rögzítettsége azzal magyarázható, hogy a teljesen meghatározatlan kontingenciák újrafelvétele úgyszólván a lehetetlenség közé tartozik. De azért a határokat még mindig eltolhatjuk, a feltételezettség szféráját kiszélesíthetjük vagy korlátozhatjuk; de mivel a rendszernek már saját története van, mindezt csak punktuálisan, csak nagyon meghatározott témák esetében és csak nagyon kivételesen tehetjük meg.

VIII.

A kettős kontingencia egyik legfontosabb következménye a *bizalom*, illetve a *bizalmatlanság* keletkezésében van.⁴⁴ Ez a probléma akkor jelentkezik, ha a kettős kontingenciával rendelkező szituációba való belépést különösen kockázatosnak találjuk. A másik másképpen cselekedhet, mint ahogyan várom; és a másik képes is erre, éppen azért, mert tudja, hogy én azt várom, hogy másképpen fog cselekedni, mint ahogyan várom. A másik képes arra, hogy a szándékait homályban hagyja, vagy éppen csaljon. Ha ez a lehetőség mindig a szociális kapcsolatokról való lemondásra kényszerítene minket, akkor ritkán és csak egy nagyon szűk, illetve rövid ideig tartó rendszerképződés jönne létre (mint például a primitív társadalmak peremén, az ismeretlenekkel való kapcsolatban – hogy aztán éppen itt formálódjék ki a „vendégbarátság” bizalomintézménye). Ha a szociális rendszerek képződésének le kell győznie a mindig jelen lévő szorongásküszöböt, akkor ehhez megfelelő „annak ellenére” stratégiák követeltetnek meg. Emellett még mindig szó lehet bizalomról vagy bizalmatlanságról; és az első bizalmatlanságkönnyítés abban áll, hogy ez választás tárgya, és hogy ebben a választásban nem vagyunk kizárólag viselkedésalapokra utalva. A probléma egy differencián keresztül oldódik meg, amely egyszerre vezet be meghatározott szelektív érzékenységeket, és annak a lehetőségét, hogy a bizalom bizalmatlanságba forduljon át.

A bizalom olyan stratégia, amely nagy hatósugárral rendelkezik. Aki bizalmat ajándékozik, az egyúttal tetemesen kibővíti a cselekvéspotenciálját. Az ilyen ember bizonytalan premisszákra is támaszkodhat, és azáltal, hogy ezt teszi, premisszáinak biztonságértéke is megnövekszik, mert sokkal nehezebb egy bizalmat tanúsító embert becsapni (de ez természetesen már nem érvényes akkor, ha a szociális sztenderd értelmében vett minden alapot nélkülöző könnyelműségről van szó). Ezzel egy nagyobb kombinációs játéktér lesz megközelíthető: vagyis több racionalitás a saját viselkedés megválasztásában. A bizalmatlanság erősebben korlátozó (de mindig továbbszélesíthető) stratégia. Az ember csak akkor vál-

⁴⁴ Ehhez lásd kimerítőbben: Niklas Luhmann: *Vertrauen*. I. m.

lal kockázatot, ha ezzel elébe ment bizonyos feltételezéseknek, például amikor nyilvánvaló szankciók vannak kilátásban, vagy megfelelően biztosítva van a károkkal szemben.

Ez a differencia a rendteljesítmény hatósugarán belül azáltal is támogatódik, hogy a bizalom önmagát ösztönzi arra, hogy bizalmatlanságba forduljon át, és körbe is veszi magát az erre alkalmas kontrollszenzorokkal. A „vak” bizalmat ostobának, nemkívánatosnak és károsnak tekintjük. Gyakran a bizalommal való visszaélés vagy az eddig figyelembe nem vett tulajdonságok legkisebb jele is elegendő ahhoz, hogy beindítsa a kapcsolat radikális megváltozását. S mivel ezzel mindannyian tisztában vagyunk, ez ismét csak stabilizálja a bizalmon alapuló szociális rendszert. Az ellentétes irányú lefolyás, a bizalmatlanságnak a bizalomba való átfordulása egészen más problémákat hoz létre; ez nem hirtelen megy végbe, hanem, ha egyáltalán végbemegy, csak fokozatosan. Ez a fordulat kiegészítő támpillérekre van utalva (például a jogra). Itt nem lejtmenetről van szó, hanem különösen fárasztó, hegynek fel menetről, egy komplexebb szociális rend irányába.⁴⁵

Ebből következően a szociális rendszerek autogenezisének tipikus ismertetőjegyét, a kettős kontingenciából kiindulva, éppenséggel mint a bizalom és a bizalmatlanság eseteit lehet tanulmányozni. Mindenekelőtt az a fontos, hogy a bizalom és a bizalmatlanság csak a kettős kontingencia területén léphetnek fel, tehát nem tévesztendő össze az általános életoptimizmussal vagy az életpessimizmussal, a betegségekkel vagy az egyéb szerencsétlenségektől való félelemmel, a bizalmi preferenciákkal stb. A bizalomnak kontingensnek, vagyis önkéntesnek kell bizonyulnia. Ebből fakadóan a bizalmat nem lehet sem megkövetelni, sem pedig normatív módon előírni. A bizalomnak csak akkor van szociális funkcióértéke, ha az a bizalmatlanság lehetőségét is meglátja – és visszautasítja, azaz, amennyiben ellentétének tagadásán alapul. Továbbá éppen itt válik fontossá a szociális kapcsolatok felépítésének időstruktúrája és szekvencialitása: az ember mindig kis kockázatokkal kezdi, és a beigazolódlásokon építkezik tovább; és a bizalomválasztást megkönnyíti, ha ezt mindkét oldalra nézve kötelezőnek tekintjük, ilyenformán az egyik bizalma támaszra lel a másik bizalmában.

Ugyanakkor és mindenekelőtt a bizalom olyan – önmagát előfeltételező és igazoló – *circuláris* jelleggel rendelkezik, amely minden olyan struktúrának sajátja, amely a kettős kontingenciából keletkezik. Ez teszi lehetővé a rendszerképződéseket, és aztán ismételten belőlük nyer erőt az erősebb és kockázatosabb reprodukciókhoz.⁴⁶ Éppen ezért a bizalom rá van utalva a *szimbolikus* biztosításra. Nem azon tények miatt reagál a kritikai információkra, amelyeket az információk közölnek, hanem mert azok a bizalomraméltóság indikátoraiként működnek.

⁴⁵ Lásd azt az állhatatos erőfeszítést, amely a politikai bizalom megteremtéséért zajlott a vallásháborúk vége felé, főképpen Hippolythus à Lapidé munkájában: *Dissertatio de ratione status in Imperio Nostro Romano-Germanico*. Freistadt, 1647, III, 4; 549 skk. Egyúttal éppen ez a történelmi példa tanítja meg, hogy a probléma nem morális lözongok segítségével, hanem csak nyilvános jogon keresztül volt megoldható.

⁴⁶ Vö. ehhez Peter M. Blau cserekapcsolatokra vonatkozó példáját: *Exchange and Power in Social Life*. New York, 1964, 94, 97 skk. 315.

Mindezen ismertetőjeggel a bizalom/bizalmatlanság szindrómája egyrésztől egy olyan különös tényállásként lép fel, mely csak különös szituációkban lesz releváns, s amelyekben az ember egy előre nem kontrollálható kockázatot vállal – vagy pedig vissza kell utasítania a közreműködést. De alapjaiban minden kettős kontingenciával rendelkező szituációnak ez a jellemzője, mivel ezek mindig egy – az önmeghatározásokra vonatkozó – ráhagyatkozásszekvenciát implikálnak, amelyek már azelőtt elköteleznek, mielőtt a másik megfelelőképpen elkötelezte magát. Ennyiben a bizalom univerzális tényállás. Ezt csak azon keresztül lehet elfedni, hogy léteznek funkcionálisan adekvát biztonsági stratégiák és helyzetek, amelyek nem adnak szinte semmilyen választási szabadságot, mint például a jog és a szervezetek.⁴⁷ Ugyanakkor itt is meg lehet követelni a bizalmat mint afféle redundáns biztonsági alapot, ha már kimerültek az egyéb viselkedésszabályozók. Csakhogy ilyenkor gyakorta a bizalmatlanság váltja fel a bizalmat, mert az ember elszalasztotta azokat a lehetőségeket, hogy megtanulja és kipróbálja a bizalmat.

IX.

Térjünk most vissza a kettős kontingencia általános témájára. A kettős kontingencia helyzeteiben és ebből következően minden olyan rendben, amely ebből keletkezik, egyértelműen az önreferenciális tényállása fordul elő. A tudatra alapozott szubjektumelmélet ettől eltekintett, és éppen ezért nem tudta megvilágítani azokat a döntő jelentőségű ambivalenciákat sem, amelyek annak fogalmi megragadásában rejlenek, amit mi e helyütt „önmagának” nevezünk.

A kettős kontingencia és az önreferencia összhangját az ego/alter ego konstelláció biztosítja, mégpedig pontos és szigorú értelemben véve. Ha ego alter-t mint egy alter egót éli át, és ebben az átéléskontextusban cselekszik, akkor minden olyan meghatározás, amelyet ego a saját cselekedetének ad, önmagára utal vissza. Alter vissza fogja őt tükrözni, és nemcsak reálisan, hanem ego anticipációjában is, vagyis a saját meghatározásában. A cselekvés nemcsak saját intenciójának megvalósulásaként ismeri meg magát, hanem úgy is (és nemritkán elsősorban úgy!), mint a „te számodra”, mint a „te ellened”, mint a „tőled” minőségeiben megjelenőt, azaz mint meghatározott észleletet, mint a tulajdon intencióinak dokumentációját, és nem pedig úgy, mint egy dokumentáció intencióját. Hogy emellett mennyire vonjuk be a játékba a részt vevő személyeket, a moráljukat és az auto-

⁴⁷ „Nem áll rendelkezésre semmilyen eszköz a személybe vetett bizalomra – jegyzi meg Michel Crozier a *Le phénomène bureaucratique* című könyvében, Párizs, 1963, 298. – egy olyan rendszerben, ahol nem lehet független megegyezésre hivatkozni.” Magyarul: *A bürokrácia jelensége*. Ford. Sebes Anna. A magyar kiadásból hiányzik az idézett rész. (A ford. megjegyzése). Budapest, 1981, Közgazdasági és Jogi Kiadó. Úgyszintén a munkaorientáció mint bizalom elvesztés oka című témához vö. Rudolf Schottländer: *Theorie der Vertrauensschwundes*. Berlin, 1957, 38 sk.

ritásukat, ez már más kérdés.⁴⁸ A személyek önmaguk számára már mindig magasan aggregált önreferenciák. Először és mindenekelőtt a partner nézőpontjából a bazális önreferencia meghatározásának folyamata az egyedi cselekedetek szintjén kezdődik el. Az „önmaga”, amiről éppen most szó van, és amire visszautalunk, végül is nem más, mint az a cselekvés, amely rögzíti önmaga értelmét, és ezáltal úgyszólván „rajta lesz kapva”, és azt számításba is veszi. Ilyen módon a bazális önreferencia már mindig be van építve az értelmet meghatározó folyamatba, még ha csak cselekvéseket konstruálóként is. Azok az elemek és elemi események, amelyekből a rendszerek képződnek, az ilyen önreferencia nélkül egyáltalán nem valósulnak meg, az ember önreferenciálisan konstruálja ezeket, és csak ezen az alapon fejleszti ki a szociális építményeit és finomító potenciálját.

Ilyenformán az elsődleges önmagára vonatkozást azok az elemek jelentik, amelyek a szelektív kombinációk számára vannak létrehozva és rendelkezésre bocsátva. De mivel ez az önreferencia keresztülhalad egy alter egón is, vagyis egy olyan valakin keresztül közvetítődik, aki ezt a meghatározott cselekvést nem maga hajtja végre, ezért mindig részt vesz a cselekvésben az önreferencia egy másik szintje is, nevezetesen az, amely lehetővé teszi a bazális önreferenciát, és ilyen módon maga is részt vesz a cselekvéslefofolyásban. Ezáltal az önreferenciához egyrészt hozzátartozik: a cselekvésnek önmagát alter ego perspektívájában kell kontrollálnia; és másrészt: a cselekvés éppen ezen keresztül rendeli magát alá annak a szociális rendszernek, amelyben mindez végbemegy. Vagyis az önreferenciális cselekvés-összefüggések létrehozásával egyúttal a szociális rendszer önreferenciája is létrejön, nevezetesen a kettős kontingencia érvényességterületének, illetve tárgyi, időbeli és szociális határainak az együttes bedolgozása a rendszerbe. Az ember – mint olyan lény, aki résztvevőként van jelen a szociális szituációkban – azért még igencsak képes autistaként is cselekedni, de csak demonstratív módon autisztikusan, és mindkét önreferenciális körkörösség együttes megértésében. Mindez pedig először is magát a cselekvést deformálja a demonstráció irányába (akár akarja ezt az ember, akár nem!), és hogy másodjára ez egy meghatározott helyi értékre is szert tesz a szociális rendszerben: reakciókat indít el, történeteket teremt, és ilyenformán kivonja magát saját cselekvésének kontrollja alól. Így az elemi önreferencia voltaképpen a szociális önreferencia konstitúciós feltétele, és megfordítva; s mindez nem mond mást, mint: az elemek csak a rendszerben tekintendők elemeknek.

A kettős kontingencia problémájának az összes hatása lezajlik, mihelyt az létrejön ezen a két önreferenciális körkörösségen keresztül, és összekapcsolja őket egymással. Emellett az önreferencia elvezetésének ez a két formája egón és a szociális rendszeren keresztül kölcsönösen kontrollálja és korrigálja egymást. Hogy ezt világosabban is megértsük, arra kell figyelniük, hogy a kettős kontingencia

⁴⁸ Ennek a reflektált önreferenciának az árnyalt bemutatásához lásd Erving Goffman: *The Presentation of Self in Everyday Life*. 2. kiadás. Garden City N. Y., 1959. Magyarul: *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Ford. Berényi Gábor. Budapest, 1999, Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó.

problémája különböző megfogalmazást tartalmaz, attól függően, hogy melyik önreferenciából kiindulva vesszük tekintetbe.

Ha a még nem meghatározott cselekvésszándékokkal szemben álló pozícióból indulunk ki, akkor az elemi önreferencia nem tehet szert semmilyen meghatározott funkcióra, mivel egy alter ego által történő igénybevétel esetén a meghatározatlanságba futna, és ezáltal önmagához is meghatározatlanként lenne visszautalva. Ebben az esetben és mindenekelőtt a cselekvés rövidre zárt elemi önreferenciájának a megszakításáról és továbbfejlesztéséről van szó. Ego nem cselekedhet addig, amíg nem tudja, hogyan fog cselekedni alter, és fordítva; s a rendszer pedig ezáltal csak nagyon kevésbé meghatározott, mivel blokkolva van. De ez egyúttal azt jelenti, hogy az értelmi rendszernek magas fokú érzékenységgel kell rendelkeznie az egészen tetszőleges meghatározások számára is. Ebben a helyzetben a kettős kontingencia – az idő szempontjából tekintve – a rendszerfelépítés gyorsítójaként működik. Minden kezdet könnyű. Az ismeretlenek először is kölcsönösen jelzik egymásnak a legfontosabb viselkedési alapokat: a helyzetdefiníciót, a szociális státuszt, a szándékokat. Ezzel kezdetét veszi az a rendszertörténet, amely magába fogadja és rekonstruálja a kontingenciaproblémát. Ezután a rendszerben egyre inkább egy önmaga által teremtett valósággal való összeütközésről van szó, vagyis a tényekkel és az elvárásokkal kapcsolatos eljárásról, amelyek létrehozásában az ember maga is tevőlegesen részt vett, s amelyek – mint bizonytalan kezdetet – többé vagy kevésbé meghatározzák a viselkedés játékerét is. Ebben az esetben a kettős kontingencia többé már nem a maga eredeti formájában, mint körkörös meghatározatlanság adott. Az önreferenciája detautologizálódott; ugyanis bekebelezte azt a véletlent, aminek a segítségével felnőtt, és abban jelenik meg, ami éppen most meghatározottnak vagy meghatározhatónak mutatkozik: mint még „másképpen is lehetséges lét”. Ezáltal egy második önreferencia is színre lép, a cselekvésnek a szociális rendszer elemeként megjelenő önreferenciája. A cselekvés szelektív meghatározottságra tesz szert, olyanformán hogy magába kapcsolja a „másképpen is lehet” korlátozott lehetőségeit, a szociális rendszerben elemként létező funkciójából.

Ilyenformán a kettős kontingencia két különböző problémafelfogása szétcsúszhat, egymásra rétegződhet és kiegészítheti egymást: az egyik rövidre zárt, csak a meghatározatlanságra referál, míg a másik strukturált, s a kondicionálásokkal és a limitált alternatívákkal vet számot, s rá van utalva a rendszernormákra. A rendszerfejlődés folyamatában e két felfogás váltogathatja a vezető szerepet; normál esetben mégis nehézzé esik a már strukturált rendszernek, hogy regenerálja a meghatározatlanságokat, főképpen pedig az, hogy visszatérjen az elvárásnélküliség állapotába. Ezt nem utolsósorban az is megnehezíti, hogy a struktúraépítésnek igénybe kell vennie a rendszertörténetet, mivel az időt irreverzibilisként tapasztalja meg. Ezért a meg nem határozottság helyreállítása megköveteli az *el-lentmondás* formáját. A helyreállítás nem a történelem nélküli semmihez tér vissza, hanem csak arra vonatkozóan teremt bizonytalanságot, ami majd az eddigiekre következik. Ehhez még visszatérünk a 9. fejezetben.

A problémának a nyitott formából a strukturált formába való áthelyezése mintegy vezérfonalként használja a minden kettős kontingenciában benne rejlő

önreferenciát. Ennyiben az alapjául szolgáló probléma identikus marad. De ez folyamatosan csökkenti a véletleneken keresztüli ingerelhetőséget, és azt struktúrafüggő problémaszituációkkal pótolja. A rendszer elveszíti a teljes tetszőlegességgel szembeni nyitottságát, és a meghatározott iránt mutatkozik érzékenynek. A környezet és a rendszer éppen ezáltal differenciálódik. Mint meghatározatlanság és nyitottság, környezet és rendszer többé már nem tekinthető kongruensnek csaknem minden lehetséges iránt. Jobban mondva: a rendszer azért tesz szert környezetre, hogy belép a játékba saját szelekciónak története is, amelyben ugyan sok minden lehetséges, de mindebből számára csak kevés lesz releváns. Rajta kívül környezethorizontok keletkeznek, amelyek a „maradék világot” prezentálják. Ezekben a horizontokban témák és tárgyak jelennek meg, s ezekkel dolgozik a rendszer.⁴⁹ A kettős kontingencia mint belső horizont is megőrződik a rendszerben, amely végső soron mindig más cselekvélehetőségeket is felvesz magába. Voltaképpen ezen a horizonton játszódhatnak le azok a mindennapi elvárások, amelyekre mindig is rábízunk magunkat a rendszerben a komplementer viselkedésegyeztetéskor. Azok a problémák, amelyekbe az ember aktuálisan belecsoportosított, ezt követően már ezeken az elvárásokon keresztül, továbbá ezek inkonzekvenciáin, a környezettől függő variációin, illetve ezek csalódásain keresztül lesznek meghatározva. A kiindulási helyzet nyitottsága struktúrákivetítésbe és csalódáskockázatba van transzformálva; és mind a környezet vonatkozásában, mind pedig magához a rendszerhez kapcsolódóan, ugyan mindkettő különböző módon, mégpedig úgy, hogy a rendszerben is meg kell tudni különböztetni egymástól a rendszert és a környezetet.

Ugyanezt a tárgy tartalmat kifejezhetjük a *kondicionálás* rendszerelméleti fogalmával is. Az összefüggések összes kondicionálása nélkül nem lehetséges rendszerképződés, mivel csak a kondicionálás segítségével határolható el az egyik lehetőségterület a másiktól.⁵⁰ Mégis, a kettős kontingencia csak rövidre zárva képes kondicionálni, nevezetesen az alterre való utaláson keresztül, aki annak idején az egóra való visszautaláson keresztül határozódott meg. Egy ilyen rendszernek, a kondicionálás ellenére is, mindez lehetséges. A kondicionálás azon funkciója, hogy lehetőségtereket határoljon el, nem teljesülhet. Ekkor egy teljesen zárt rendszerről van szó, amely egyúttal nyitott minden olyan további kondicionálás számára, amely segítséget nyújt lehetőségei korlátozásához.

Ennek megfelelően a kettős kontingenciának csak az a funkciója, hogy szenzibilissé tegyen a további kondicionálások számára. Ez az, ami megteremti a véletlenek iránti érzékenységet, és ezzel beindítja az evolúciós folyamatot. Enélkül nem létezne semmilyen szociokulturális fejlődés. Az ember azzal az ellenvetéssel

⁴⁹ Lásd ehhez az „előadott” (*enacted*) környezet fogalmát Karl E. Weick munkájában: *The Social Psychology of Organising*. Reading Mass., 1969, 63 skk.

⁵⁰ Ashby ezt az „Organization” fogalmával igyekezett megfogalmazni. Vö. W. Ross Ashby: *Principles of the Self-Organizing System*. In Heinz von Foerster – George W. Zopf (szerk.): *Principles of Self-Organization*. New York, 1962, újabb kiadás in Walter Buckley (szerk.): *Modern Systems Research for the Behavioral Scientist: A Sourcebook*. Chicago, 1968, 108–118 (108).

élhetne (miképpen a „status naturalis” – természetes állapot – argumentuma ellen a természetjogi elméletekben), hogy történetileg nézve sohasem adottak a kettős kontingencia ilyen tiszta állapotai. Személyek sohasem találkoznak minden előfeltétel vagy valamilyen egymásra vonatkozó elvárások nélkül; és csak a kéznél lévő viselkedéstípusok és a kéznél lévő elvárásokhoz kapcsolódva élhetnek át – a „másként lehetséges lét” értelmében vett – kontingenciát. De ez az ellenvetés csak azt igazolja, hogy a társadalom egy autopoietikus rendszer, amelynek önmagát is előfeltételeznie kell a reprodukciója során. Az, amit kettős kontingenciaként tapasztalunk meg és reprodukálunk, azok tulajdonképpen szabadságfokozatok, amelyek a temporális elemi események bázisán futó reprodukció számára szükségesek, noha állandóan változó feltételek mellett.

Végül a kondicionálás fogalmának segítségével újra értelmezhető lesz a *reciprocitás* problémája. A reciprocitást az újabb szociológiában folyamatosan alapfogalomként alkalmazzák, vagy némelyek egyszerűen a szocialitás feltételét látják benne.⁵¹ De csak a kondicionálás egy különös (kétségtelen, széles körben elterjedt) esetéről van szó: egy olyan teljesítményről, amely az egyik teljesítményt a vele szemben álló másik teljesítmény feltételétől teszi függővé – tehát a kettős kontingenciát a kettős kondicionálásra redukálja. Önmagában ennek sok előnye van, például a gyors megértés. De a komplex társadalmak fejlődése során hátrányok is jelentkeznek akkor, ha megváltozik a társadalom szerkezete. Ilyenformán a reciprocitás nagyobb mértékben nyitottnak tűnik a hozzászólások specifikus értékelésére. A „fentről lefelé” tartó teljesítmények többet érnek, mint a „lentől felfelé” tartók. Ez lehetővé teszi a reciprocitás alkalmazkodását a rétegzett társadalom követelményeihez – és zavaró összetevővé válnak, ha a funkciórendszerek differenciáltak lesznek.⁵² Ezért aztán el kellett sorvadnia a reciprocitás általános normájának,⁵³ és többé már nem volt alkalmas több cselekvés meghatározására.

X.

A későbbiekben még kimerítőbben is visszatérünk az itt érintett témákra, a struktúra fogalmára és az elvárás fogalmára, abban a fejezetben, amelyet speciálisan ezen kérdések tárgyalásának szentelünk. Jelen pillanatban csak az érdekel bennünket, hogyan artikulálódik a kettős kontingencia, és hogyan változik meg a

⁵¹ Vö. Arthur Brittan: *Meaning and Situations*. London, 1973, főleg a 33 skk.

⁵² Ha például a „szuverén” a reciprocitáshoz lenne kötve, akkor ez az engedelmességnek a folytonos felmondását eredményezhetné, például ha valaki úgy vélhetné, hogy a hozzászólását a szuverén nem megfelelőképpen fogadta. Ezt a problémát (s mindent, ami erre következik) *többé már nem lehet azon az ártékelésen keresztül megoldani, amely a hozzászólás (társadalmi) réteggüggő mivoltából fakad*. Vö. Jean de Silhon: *De la certitude des connaissances humaines*. Párizs, 1661, főleg a 203 skk. Mégis: a reciprocitás is a társadalom legfőbb morális szabálya. I. m. 111 skk.

⁵³ Vö. például Alvin W. Gouldner: *The Norm of Reciprocity: A Preliminary Statement*. *American Sociological Review*, 25 (1960), 161–178 (171 skk.).

szóban forgó fogalmakon keresztül. Végző soron ennek az az alapja, hogy az ilyen kontingenciatapasztalat horizontjában minden, ami megtörténik, szelekcióként történik meg, és ennek köszönhetően struktúraképző módon hat, ha és amennyiben ebben *más szelekciók is részt vesznek*.

Ilyenformán a kettős kontingencia problémája visszavezet a szelekció témájához. A két előző fejezetben már bevezettük ezt a témát. Mind a komplexitás fogalmának a megvilágítása, mind pedig az értelemfogalom megvilágítása során a szelekciós kényszer bizonyos fajtája léphet fel: és mindig csak akkor, ha a kapcsolódó elemek száma átlép egy minimális mértéket, továbbá mindig csak akkor, ha a komplexitást az értelem formájában tapasztaljuk meg; ekkor szelekciós szükségyszerűségek is keletkeznek, vagyis minden megvalósuló eseménynek létrejön a faktikus szelektivitása. Ez – akár szelekcióként tudatosítjuk, akár nem – egy választás, az érintett relációs lehetőségek, illetve a más lehetőségekre való utalások azon összességéből, amelyek aktuálisan adottak. Ilyenformán messzire juthatunk, ha előfeltételezünk egy olyan önálló pozíciót, amelyből kiindulva a komplexitást, illetve az értelemmel rendelkezőt a variáció nézőpontjából kiindulva szemléljük. A kettős kontingencia analízise kivezet abból az értelmezési keretből, amelyet – s erre már utaltunk az általános rendszerelméletéről való prezentációkban – „kölcsonös” vagy „dialogikus” konstitúcióként szokás megragadni. A kérdés tehát a következő: miként tudjuk kiegészítően és pontosabban meghatározni a szelekciót és szelekciós összefüggéseket, ha előfeltételezzük a kettős kontingenciát.

A szelekcióhoz kapcsolódó következményeket két szempontból is összefoglalhatjuk. Először a *szelekciós összefüggéseket építjük be az egyes szelekciókba*, mivel minden ego mint alter egójának az altere ténykedik, és ezt számításba is veszi. Ez semmiképpen sem jelent előzetes garanciát sem a konszenzusnak, sem pedig a szelekciós összefüggések egységes elfogadottságának tekintetében, mivel a projekciókban hibázni is lehet, vagy a konfliktust tudatosan is lehet élezni, vagy akár a szakításig is el lehet menni. A szelekciós összefüggések ilyen formában való beépítésének kihatásai lesznek, és ez már a második, pontosabban egy teljesen más szempont: nevezetesen az, hogy *a szelekciós összefüggéseket szelektálhatjuk is*.

A szelekció *kétszeresen szelektív* lesz: tudniillik a számára fennálló választási lehetőségek közül ezt (és nem azokat) választja ki; és egy lehetőségterületet választ ki a szelekció úgynevezett „valamijéből”, amelyben mindenekelőtt meghatározott számú – és világos tendenciákkal rendelkező – alternatívák jelölődnek ki meghatározott opciók számára.

Ez a kettős szelektivitás nem most jut először szóhoz a rendszerelméletben. Ha egy régi szerző az udvari szolgálat kapcsán specifikusan és a barátságról pedig általánosságban mint *necessità certataról* (feltétlen szükségyszerűség) beszél,⁵⁴ akkor ezzel pontosan erre gondol: tehát hogy szabadon kiválasztható egy kontaktusterület, amelyben ekkor már kölcsönös alkalmazkodásnak vagyunk kitéve, amelyet aztán

⁵⁴ Így Matteo Peregrini: *Difesa del savio in corte*. Macerata, 1634, 250. Vö. még Albert O. Hirschman: *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge Mass., 1970.

ismét csak mint egészet lehet feladni – azért, hogy a következő esetben újólag hasonló szituációba kerüljünk. Ez egy formába öntött élettapasztalat, s már csak ezért is meggyőző. Ennek az elméleti kontextusba való átvezetése megnyitja a fogalmi elrendezettség igencsak messzire vezető lehetőségeit. Ez főképpen akkor érvényes, ha az elméleti kérdéseket megfelelően absztrakt szinten akarjuk eldönteni.

A rendszerelméletnek a kettős kontingenciával való összekapcsolása számára döntő jelentőségű, hogy miként kell értenünk a szelekciós területek szelekcióját. Mindenekelőtt azt kell mondanunk: a szelekciós terület egy (szociális) rendszer, először tehát az ilyen rendszerhez való hozzátartozást kell kiválasztani, és csak aztán a rendszerben lévő cselekedeteket. Mégis, ez a felfogás ellentmondhatna a fentebb kidolgozott rendszer/környezet koncepciónak és az értelem fenomenológiai analíziséből fakadó eredményeknek. Tudniillik túl erősen reificiálná azt, amit rendszerként előfeltételeztünk. Mégis, ez a kiindulópont nem helytelen, csak módosítanunk kell rajta. Egyébként szelekciós területeknek nem a világból elzárt rendszereket választunk ki, hanem a rendszer és a környezet viszonyának a megértésére szolgáló redukciós perspektívákat. Rendszereket választunk ki – de nem tárgyak halmazaként, hanem mint rendszempontokat, amelyekből kiindulva megközelíthető lesz rendszer és környezet viszonya. Ezeket mint a komplexitások redukcióit választjuk ki, amelyeket mindig előfeltételezni kell (és annak ellenére, hogy kiválaszthatjuk őket), ha orientálni kell a szelekciókat. A szelekciós területeket nem *mint* rendszereket választjuk ki abban az értelemben, hogy ezáltal ne lenne a környezet is kiválasztva és osztályozva; ezeket a rendszer alapján lehet és kell identifikálni. Hogy a rendszerelméletet meghatározhassuk, a jövőben *rendszer-referenciákról* kívánunk beszélni, midőn azt kell hangsúlyozni, hogy a rendszereket mint redukciós perspektívákat egyaránt kiválasztjuk önmaguk és a környezetük számára. És a *rendszer-referenciák sokaságáról* beszélünk akkor, ha ennek az orientációnak a rendszer-központosított redukciókra irányuló szelekciós és kombinációs jellegét kell kiemelnünk.

Ilyenformán, számot vetve azzal a ténnyel, hogy a rendszerek csak az egyre komplexebbé váló környezethez kapcsolódóan képződhetnek ki, és az értelmi-önreferenciális folyamatok önmagukat rendszerintern módon értik meg; s rendszerintern módon is csak úgy, hogy az értelmük a környezetükhöz utasítja őket, és minden, ami számukra környezetként létezik, visszavonatközhat önmagukra. Ennyiben a kettős kontingencián keresztül megvalósult, önmagát irányító szelekciós esemény létrehoz egy olyan fogalmat, amely önmagától rendszerintern fogalom; de pontosan ez az, ami mindig egy környezeti világ segítségével végbemenő orientációra utal. Ezután mindig az tekinthető környezeti világnak, amit nem lehet az éppen aktuálisan végbemenő kettős kontingenciával meghatározni, noha számára ez témává és motívummá válhat. Ahol a kettős kontingencia „felüldeterminálja” a szelektív összehangolásokat, ott a szelekciós folyamat mindig a rendszer és környezet differenciáján nyugszik. És csakis ezért lehetséges, hogy a szelekciós területek mint specifikus redukciók rendszer- és környezetviszonyt válasszanak maguknak. Az ember csak mint egységeket választhatja ezeket, és csak mint a rendszer és környezet differenciájának az egységét.